

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.
Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke.
Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

MASARYKOVA UNIVERZITA

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra občanské výchovy

**Život v rozporu se sebou samým:
kritika kapitalistické společnosti**

Diplomová práce bakalářská

Autor práce: Lukáš Vávra

Vedoucí práce: PhDr. Milan Valach, Ph.D.

Brno 2009

Bibliografický záznam

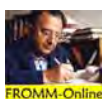
Vávra, Lukáš. Život v rozporu se sebou samým – kritika kapitalistické společnosti. Brno: Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta. 2009. 63 s. Vedoucí práce PhDr. Milan Valach, Ph.D.

Anotace

Cíle práce: Polemizovat s mysliteli, kteří zkoumali lidskou přirozenost. Zhodnotit jejich názory, vyvrátit je, či je potvrdit. Vytvořit obraz lidské přirozenosti a zhodnotit, jestli je kapitalistický systém vhodným uspořádáním pro společnost – pro individua s touto přirozeností. Popsat to co v lidech kapitalistické uspořádání vytváří a dokázat, že právě tento systém vytváří v lidech negativní vlastnosti, jakými jsou například egoismus. Pokud však zavrhnou kapitalismus jako nevhodný pro lidskou společnost, budu se snažit navrhnout alternativu ke kapitalismu, alternativu takovou, která by byla pro lidskou přirozenost vhodnější a která by v člověku rozvíjela jeho pozitivní vlastnosti. Formou práce je analýza textu, polemika s různými mysliteli a vlastní úsudky.

Klíčová slova

Lidská přirozenost, kapitalismus, společnost, společenská samospráva, Marx, Fromm, Bakunin, Kropotkin,

Annotation

The aim of this Bachelor's thesis is to controvert the scholars who studied human nature; to assess their opinions, and to confirm or displace them. The author also aims at creating a delineation of human nature and deciding if the capitalist order is appropriate for the society, and for individuals with this nature. He describes what qualities the capitalist order creates in people and tries to prove that it this particular system which creates negative qualities in people, e.g. egoism. If the author disapproves capitalism as inappropriate for human society, he will offer an alternative better for the society, which would develop the individual's positive qualities. The thesis takes form of a text analysis, controversy to various scholars, and the author's own opinions.

Key words

Human nature, capitalism, society, social autonomy, Marx, Fromm, Bakunin, Kropotkin

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v knihovně PdF MU a používána ke studijním účelům.

V Brně dne 10. dubna 2009

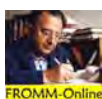
Lukáš Vávra

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.
Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke.
Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kteří mne ve studiu podporovali. Obzvláště pak PhDr. Milanu Valachovi, Ph.D. za vedení práce a odborné rady.

Obsah

Obsah	6
1. Úvod	7
2. Lidská přirozenost	9
2.1 Erich Fromm: Člověk – ani dobrý, ani zlý.....	10
2.1.1 Jsou lidé ovce, nebo vlci?.....	10
2.1.2 Formy násilí.....	12
2.1.3 Láska ke smrti a k životu.....	14
2.1.4 Narcismus.....	17
2.1.5 Incest.....	19
2.1.6 Svoboda.....	19
2.1.7 Shrnutí.....	21
2.2. Michael Bakunin: Svoboda jako hlavní podmínka pro lidské dobro.....	22
2.3 Petr Kropotkin: Mravnost a solidarita jako základní lidská vlastnost.....	27
2.4 Shrnutí.....	31
3. Kapitalismus	33
3.1 Karel Marx: Kapitalismus jako systém vykořisťování a útlaku.....	35
4. Lidská povaha a kapitalismus	39
4.1 Odcizení člověka: charakteristický jev pro kapitalistickou společnost.....	45
4.2 Konzumní společnost.....	49
4.3 Válka jako jedna z forem konkurence na poli volného trhu.....	51
4.4 Neonacismus – bunkr před kapitalistickou mocí.....	52
5. Šance alternativ	54
5.1. Společenská samospráva.....	57
6. Závěr	60
7. Seznam pramenů a literatury	62

1. Úvod

„Máš pravdu, Kukučko, že by lidi měli přestat dělat si navzájem zlo. Ale pokud nesvrhnou tenhle zhovadilý režim, tak z toho nic nebude. Když se s lidmi jedná jako s vlky, tak se vlky stávají. Ano, bylo by potřeba najít cestu, jak ten režim zničit, a k tomu zas je potřeba najít cestu k tomu, aby se lidé dokázali spojit. Jsi ale příliš nevzdělaný na to, abys věděl, že bohužel jsou všechny tradiční cesty a způsoby v tomto ohledu dnes nepoužitelné. Až jednou někdo přijde na to, jak to dokázat, pak bude otevřená cesta i k tomu, aby lidi mohli začít být lidmi – je-li to u nich vůbec možné – a přestali činit zlo.“ (Bondy, 2006, s.103)

Je velmi důležité přijít na to, jestli člověk páchá druhému člověku zlo z toho důvodu, že člověk je prostě apriori špatný a páchá zlo kvůli vlastnímu prospěchu, nebo proto, že ho tak vychovává společnost. Úryvek textu, kterým celá práce začíná, naznačuje možnost druhou, ke které se přikláním a která se vlastně bude v celé práci probírat. Vystihující je ona věta: „Když se s lidmi jedná jako s vlky, tak se vlky stávají.“... A není tomu naopak, jak se většinou traduje, tedy, že když lidé dostanou svobodu, tak budou páchat špatné věci a že potřebují vládu tvrdé ruky, aby je usměrnila a mohli tvořit společnost. K pochopení toho, jak to vlastně je, je třeba zkoumat lidskou přirozenost.

O problém lidské přirozenosti se zajímala filosofie v podstatě od doby jejího vzniku. Zkoumali ji filosofové, antropologové, sociologové, či teologové a jejich výsledky se velmi lišily. Rovněž popisu kapitalistického systému se věnovalo spoustu myslitelů. Rozhodl jsem se tedy i já, že se budu snažit popsat lidskou přirozenost a následně ji porovnat s tím, jak funguje kapitalistická společnost. Jestli je opravdu v rozporu s ní, jak říká název mé práce. Jsem si vědom, že je to do jisté míry velmi relativní věc a že by šlo napsat spoustu prací, které by nejspíš moji práci vyvrátily. Nicméně jsem se snažil o pádné argumenty proto, abych kapitalismus odsoudil jako nevhodný pro člověka. Právě díky tomu, že v lidech vytváří egoismus, sobectví apod. A že právě tento egoismus je

opakem lidské přirozenosti, kterou kapitalismus dokonale přetváří a ničí.

Práce je řazena do několika kapitol pro snadnější čtení a chápání. Kromě poznatků z odborných prací jiných myslitelů je v práci použita ukázka z prózy Egona Bondyho. Také každá hlavní kapitola začíná úryvky z poezie, jednak pro „kulturnější“ výraz práce, proto aby práce byla více čtivá a také proto, abych ukázal příklady básníků a spisovatelů kritizující právě toto politické a ekonomické uspořádání. Koneckonců i Marxův Kapitál, toto obsáhlé a složité veledílo popisující kapitalismus, se skládá mimo jiné i z úryvků z prózy. Neznamená to však, že se ztotožňuji se všemi básněmi, které zveřejnění autoři napsali a už vůbec to neznamená, že se ztotožňuji s jejich politickým přesvědčením.

První z kapitol pojednává o lidské přirozenosti. Držím se pojetí zejména Fromma, Kropotkina a Bakunina, kteří ovšem vycházejí i z dalších autorů jako např. z Darwina. V druhé kapitole se zabývám popisem kapitalistického systému. Zde vycházím hlavně z Marxe. Přestože se kapitalismus změnil od doby, kdy Marx napsal Kapitál, myslím, že jeho učení je platné dodnes. Čtvrtá kapitola se zabývá vztahem člověka a tohoto systému. Jsou zde rozebírány negativní jevy, které se v kapitalismu, ale i jiných systémech založené na autoritě vytváří. A poslední kapitolou je jakýsi návrh na společnost, která by byla v souladu s lidskou přirozeností, jejíž cílem by byl emancipovaný a svobodný člověk.

2. Lidská přirozenost

*„Sám nejsi nic,
však s druhým srdcem síla,
a člověkem jsi ještě víc,
když srdce rozbušila
ozvěna touhy lidské
po sklizni harmonické.“*
(Neumann, s.230)

„Problém určení povahy nebo přirozenosti člověka je tak starý jako lidská kultura, jako vědomí člověka o sobě samém, jako hodnotící soudy o světě a lidech.“ (Fromm, 1969, s.8)

O tuto otázku se zajímala teologie i filozofie již od pradávna a je pochopitelné, že názory na ni se velmi liší. Je však snad nepopíratelné tvrzení, že vůbec nějaká lidská přirozenost existuje. To co nás dělá lidmi je právě tato přirozenost – společné vlastnosti. Ovšem je také pravdou, že lidské chování je závislé na společnosti, ve které daný člověk žije. Toto chování se odvíjí a mění v souvislosti s danou společností. Ale to, že se lidská povaha mění vzhledem k okolí, ve kterém žije, neznamená, že lidská přirozenost neexistuje.

Víme, že lidé jsou biologickými druhy s ojedinělými vlastnostmi, které se v podstatě neliší od našich předků před např. 20 000 lety. Takže fyziologická podstata člověka je tedy neměnná. Právě fyziologická podstata vybavila člověka určitými základními potřebami a schopnostmi, které jsou východiskem lidské přirozenosti. Je nepopíratelné, že potřeba spát, jíst, pít, nebo např. sex jsou pro člověka nezbytné. Tyto potřeby vytvořily lidskou přirozenost.

Lidé uspokojují své potřeby tím, že spolupracují, aby co nejefektivněji vyráběli prostředky, které je udrží při životě. Princip spolupráce je člověku vlastní tak jako jiným živočišným druhům, ovšem spolupráce u člověka se stále vyvíjí v dokonalejší a efektivnější. Předpokládejme tedy, že člověku je vlastní altruistické chování. Za takové chování označujeme to, kdy se organismus chová tak, že ho to něco stojí a při tom to prospívá jiným

organismům. Takovéto chování není podloženo vědomým rozhodnutím o pomoci, vyskytuje se totiž i mezi příslušníky živočišných druhů, u kterých se ani nepřepokládá vědomí. (srv. Koukolík)

Lidé žili vždy ve skupinách, vždy tvořili nějakou společnost. Už řecký filosof Aristoteles nazval člověka společenskou bytostí – „zoon politikon“. Když kupříkladu lidé doby kamenné lovili divokou zvěř, činili tak společně jako skupina nebo tlupa. S největší pravděpodobností to byla právě spolupráce, která vedla k vývoji další základní vlastnosti lidské přirozenosti – k řeči. Lidé jsou tedy biologickým druhem s určitými společenskými potřebami, které jsou uspokojovány prostřednictvím společenské spolupráce. (srv. Molyneux) Lidská přirozenost existuje, ovšem lidé se mění v závislosti na tom, jaké je jejich okolí, respektive jakou strukturu ta společnost má. Již Karel Marx napsal v Komunistickém manifestu: „Je snad zapotřebí zvláštního důvtipu, abychom pochopili, že s životními poměry lidí, s jejich společenskými vztahy, s jejich společenským bytím se mění i jejich představy, názory a pojmy, zkrátka jejich vědomí?“ (Marx, Engels, 1951, s.23)

2.1 Erich Fromm: Člověk – ani dobrý, ani zlý

Lidskou přirozeností se zabýval mimo jiné slavný psychoanalytik, představitel frankfurtské školy a neomarxismu Erich Fromm. Svoji úvahu o přirozenosti člověka rozebírá v knize Lidské srdce s vše říkajícím podtitulem „jeho nadání k dobru a zlu“.

2.1.1 Jsou lidé ovce, nebo vlci?

Jsou lidé svým charakterem podobní ovcím, nebo vlkům? Zamýšlí se hned v úvodu autor. Argumenty pro tvrzení, že lidé jsou ovce, jsou jednoduché: člověka velmi snadno přiměje nějaký vládce či kněží, aby dělal to, co se po něm chce, například aby za ně šli bojovat a umírat do nějaké nesmyslné války. Lidské dějiny jsou psány krví – Osvětim, Genocida původních Američanů atd. Podobné

skutečnosti dovedly např. Thomase Hobbse k závěru, že člověk je člověku vlkem.

Vlci chtějí zabít a ovce chtějí následovat. Fromm tím tedy odůvodňuje schopnost najatých vojáků zabít pro své vůdce. Vlci jsou vůdci, kteří chtějí zabít a „obyčejní“ lidé jsou ovce, které chtějí následovat. Vlci však musí ovce přesvědčit o tom, že právě podřízení se jim a zabíjení pro ně je to správné. Že to tak chce Bůh, nebo že tak např. chrání svobodu apod. A dělají to všechno proto, aby „...přesvědčili většinu ovcí, že mají jednat jako vlci.“ (Fromm, 1969, s.12) Tato úvaha o vlčích a ovcích je jen jiná formulace otázky, která je jedním z nejzákladnějších problémů filosofie. Otázka zní: „Je člověk od základu zlý a zkažený, anebo je v základě dobrý a schopný zdokonalení?“ (Fromm, 1969, s.14) Této otázce se věnuje i teologie. Starý zákon ještě nestojí na stanovisku, že člověk je zkažený a zlý. Neposlušnost Evy a Adama je pouze podmínkou lidského sebeuvědomění, uvědomění si volby a v neposlední řadě, jak říká Fromm, prvním krokem člověka ke svobodě. Ovšem tvrzení o lidské přirozenosti z pohledu Starého zákona je, že člověk má schopnosti ke zlu i k dobru a že mezi nimi musí volit. Vývoj křesťanství však způsobil to, že Adamova neposlušnost byla označena jako těžký hřích, který zkažil jeho přirozenost a s ní i přirozenost všech jeho potomků. Lidé se z této zkaženosti nikdy nemohou sami vymanit. Tuto zkaženost, tuto zlou lidskou přirozenost mohl odstranit jenom božský akt milosti, tedy vykoupení Krista, který zemřel pro všechny lidi a zároveň je poskytnuta možnost spásy všem těm, kteří Krista přijmou. Luther byl ještě radikálnější s tvrzením o lidské špatnosti. Ovšem v době renesance byl v křesťanství proud, který tvrdil, že pokud se změní okolnosti, jež plodí zlo, původní lidská добрota se vynoří napovrch. Tento názor také trochu ovlivnil Marxe. Vznikající víra v lidskou dobrotu byla výsledkem nového sebeuvědomění člověka v důsledku politického pokroku, který započal v renesanci. Ovšem skutečnosti jako první světová válka, Hitler, Stalin, Hirošima, přinesly opět tradiční zdůrazňování lidské špatnosti. Podle Fromma by bylo chybné myslet si, že války jsou

důsledkem destruktivnosti v lidské povaze, války totiž nejsou výsledkem psychickým sil. Války jsou výsledkem rozhodnutí politických, vojenských a průmyslových vůdců, kteří touží po získávání nových území, nových přírodních zdrojů, či nových příležitostí k obchodu. Tito vůdci však nejsou o mnoho horší než „obyčejní“ lidé. Je to dáno jejich postavením, jejich možnostmi o vlastní sebeobohacení apod. „Hlavním nebezpečím pro lidstvo je obyčejný člověk s neobyčejnou mocí – a žádný ďábel nebo sadista.“ (Fromm, 1969, s.22)

Člověk ve válce, aby mohl zabíjet, nepotřebuje jen zbraně. Potřebuje také rozvášněnost, nenávisť, rozhořčenost, destruktivnost a strach. Bez těchto vášní by nebylo možné přesvědčit miliony lidí, aby šli riskovat svůj život a stali se vrahy lidí, které v životě neviděli a kteří jim nic neudělali. Fromm jmenuje tři jevy, které vytvářejí nejhorší formu lidské orientace, vytvářející tzv. „syndrom rozpadu“. Tyto jevy jsou: láska ke smrti, zhoubný narcismus a symbioticky incestuální fixace. Opakem je „syndrom růstu“: láska k životu, láska k člověku a nezávislost. U všech lidí jsou přítomny oba syndromy, ovšem v rozdílném poměru. A každý člověk si vybírá k jakému syndromu směřuje vpřed.

2.1.2 Formy násilí

Fromm rozlišuje dva typy násilí: násilí hravé (šerm, zápas apod..) a násilí reaktivní (obrana života, svobody, důstojnosti, majetku apod.). Marginální násilí je tedy ve službách života, nikoliv smrti, protože cílem je zachování života, ne smrt. Je rozdíl v tom, jestli někdo zabije při sebeobraně, nebo jestli zabíjí pro zabíjení samotné. Odtud plyne rozdíl mezi spravedlivými a nespravedlivými válkami. Ovšem tento rozdíl je velmi relativní, či pochybný. Každý vůdce, nebo vláda se snaží svoji válku obhajovat právě důvody jako jsou obrana našich svobod apod. Cílem těchto vůdců a vlád je tedy přesvědčit lid o tom, že je ohrožen jejich život a teprve tehdy jsou lidé schopni ve strachu zabíjet. Dalším aspektem reaktivního násilí je takový druh násilí, který je vytvářen frustrací. Tedy když někdo

zabrání člověku v realizování jeho potřeby, setkáme se zde s agresí. Dobrým příkladem mohou být zvířata, nebo děti, když jim sebereme nějakou hračku, se kterou si právě hrají. Je to vlastně reakce násilím na násilí, kterým bylo bráněno uspokojení naší potřeby. Násilí poškozeného není tedy násilí pro násilí, je jím násilí pro život. Podobné je to například se žárlivostí či se závistí. Příbuzné k násilí reaktivnímu může být také násilí za účelem pomsty. Potřeba msty se vyskytuje mezi primitivními kmeny i mezi civilizovaným obyvatelstvem. Tuto touhu však nemají jedinci, kteří žijí v produktivitě. Osoba, která byla například „zraněna, napadena nebo jí bylo ukřivděno, sám proces produktivního života jí dá na minulou křivdu zapomenout.“ (Fromm, 1969, s.29) Schopnost produktivity je silnější, než přání se mstít.

Ve Frommově dělení násilí existuje také násilí jakožto kompenzace, které se vyskytuje u impotentní osoby. Pojem impotentní osoba Fromm vysvětluje následovně: Člověk dle něj není jen objektem okolností. Člověk má svou vlastní vůli, schopnost i svobodu (já bych řekl především potřebu) přetvářet a měnit svět, tento člověk není s to vydržet absolutní pasivitu. „Je puzen k tomu zanechat na světě svůj otisk, žene ho touha přetvářet a měnit, a ne toliko být přetvářen a měněn.“ (Fromm, 1969, s.30) Schopnost užívat sil k tvoření autor nazývá potenci, je tedy opakem impotence. Impotentní je člověk, který se podrobí člověku, či skupině, jež má moc a impotentní osoba má pak pocit, že jedná, zatímco ve skutečnosti se pouze podrobuje a stává se součástí těch, kterým se podrobil, těm co jednají. Schopnost stvořit život vyžaduje potenci, ovšem schopnost zničit život vyžaduje pouze užití nějaké síly, např. zmáčknout spoušť na pistoli. „Násilí jakožto kompenzace je přesně to násilí, jež má své kořeny v impotenci a jež ji kompenzuje.“ (Fromm, 1969, s.33) Jinými slovy tedy, člověk podroben nějaké autoritě, zbaven tvůrčí činnosti chce ničit a tím si kompenzovat toto podrobení se. „Člověk, který nemůže tvořit, chce ničit.“ (Fromm, 1969, s.34) Podobné tomuto násilí je sadismus. V sadismu jde jednomu o naprosté ovládnutí druhého člověka, nebo celé skupiny lidí. Sadismu

se Fromm více věnuje v knize Strach ze svobody. I sadismus a destruktivnost mohou být radikální formou kompenzace. Potenciální sklon k destruktivnosti má každý člověk. Ovšem destruktivnost se neprojevívá v případě, že bude v člověku vyvinuta potenciální tvořivost, rozvinuta jeho schopnost produktivně využívat svých lidských sil. Ovšem schopnost tvořit má pouze svobodný člověk, člověk který není podroben žádné autoritě, žádné moci. „Jedině tehdy, až člověk přestane být zmrzačován, přestane být ničitelem a sadistou...“ (Fromm, 1969, s.35)

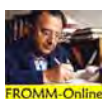
Posledním Frommovým typem násilí je tzv. archaická žízeň po krvi. Jedná se o krvežíznivost člověka, jež není zcela vyvinut a není člověkem úplně. Krveprolévání se u některých jedinců stává nejvyšším sebepotvrzením, jedinou cestou, jak překročit veškerý život. Můžeme to pozorovat zejména v archaických společnostech, kde smyslem života je zabíjet, nebo být zabit.

2.1.3 Láska ke smrti a k životu

V této kapitole budu popisovat tendence, které směřují proti životu. Podle Fromma jsou podstatou opravdového zla. Jsou jimi: nekrofilie, narcismus a symbiotická fixace na matku. Všechny tři tyto tendence dohromady tvoří syndrom rozpadu a jsou kořenem destruktivnosti a nelidskosti. Nekrofilním člověkem je osoba, kterou fascinují mrtvoly, hniloba, výkaly, mluví rádi o nemocech, smrti atd. Jako typický příklad uvádí Erich Fromm Hitlera. Nekrofilní lidé jsou oddaní stoupenci „zákona a pořádku“, je pro ně charakteristická záliba v síle, síla totiž dokáže zničit život, síla se stává nekrofilovým způsobem života. Nekrofilní osoba vidí všechno mechanicky, jakoby lidé byli věcmi, „...je hnána touhou přeměnit organické na anorganické...“ (Fromm, 1969, s.40) Fromm dále píše, že taková osoba může mít citový vztah k nějakému předmětu, či dokonce osobě pouze v případě, že je vlastní. „Ohrožení jejího vlastnictví je proto ohrožením jí samé; ztratí-li vlastnictví, ztrácí zároveň svůj poměr ke světu.“ (Fromm, 1969, s.40)

Opakem nekrofilní orientace je orientace biofilní, tedy láska k životu. Znamená to tedy jednak tendenci k zachování života a k boji proti smrti a jednak také tendenci integrovat se a spojovat se. Cyklus života je totiž cyklem spojování, tedy spojování muže a ženy. Ovšem po psychické stránce se projevuje biofilie v tvořivé orientaci člověka, tedy potřebou něco tvořit – přetvářet vnější svět. Aneb jak píše Fromm: „Chce přetvářet a ovlivňovat láskou, rozumem, vlastním příkladem, a ne silou, ne tím, že věci přelomí přes koleno, ne byrokraticky, administrováním lidí, jako by to byly věci.“ (Fromm, 1969, s.45) a dále: „Radost je ctnost a smutek je hříšný.“ (Fromm, 1969, s.45) To je biofilní etika. Nejlépe to vystihuje Baruch Spinoza ve svém spise Etika: „Svobodný člověk myslí na smrt až úplně ze všech věcí naposled a jeho moudrost není meditací o smrti, ale o životě.“ (Spinoza, citováno dle: Fromm, 1969, s.46) Fromm tedy popisuje charakteristiku jak biofilní, tak nekrofilní orientace. Ovšem v minimu lidí se vyskytuje jenom jedna či druhá orientace. U většiny lidí jsou přítomné obě, ovšem v rozdílném poměru.

Autor píše, že jsou důležité podmínky pro vývoj biofilie. Hlavní je faktor nadbytku a nedostatku, jednak v ekonomické a jednak v psychologické rovině. Další důležitou podmínkou pro podporu biofilie je dle Fromma odstranění nespravedlnosti, má na mysli: „...sociální situaci, za níž jedna třída vykořisťuje druhou a určuje jí takové podmínky, které jí nedovolují vyvíjet bohatý a důstojný život; anebo jinými slovy, kde jedné společenské třídě není dovoleno podílet se s ostatními na téže základní zkušenosti se životem; a konečně rozumím nespravedlností takovou sociální situaci, v níž si člověk není cílem sám sobě, ale stává se prostředkem k cílům jiného člověka.“ (Fromm, 1969, s.51) A hodně významnou podmínkou je svoboda. Ale nestačí pouze svoboda od politických okovů, nestačí pouze „svoboda od“, musí existovat také „svoboda k“; svoboda tvořit, stavět, svoboda obdivovat se a riskovat apod. „Takováto svoboda vyžaduje od jednotlivce, aby byl aktivní a odpovědný a aby to nebyl otrok ani dobře živené kolečko ve stroji.“ (Fromm, 1969, s.56) Takže shrnutí: láska k životu se vyvíjí v takové společnosti, kde je

spravedlnost a svoboda (ve smyslu aktivity a zodpovědnosti). Fromm se také zabývá podmínkami, které podporují růst nekrofilie. Zamýšlí se nad vztahem nekrofilie a duchem současné kapitalistické společnosti.

Dnešní kultura přináší lidem spoustu zábavy a vzrušení, ovšem je odlišná od radosti ze života a z lásky k němu. Ze života je možné mít radost jen v konkrétních jeho projevech a v individuální osobě. Člověk, strom, nebo květina je abstrakce, existují jen konkrétní osoby, věci, rostliny. Přístup k životu se stává mechanickým, hlavním cílem této společnosti je vyrábět věci a v tomto procesu člověk sám sebe přeměňuje ve zboží. S lidmi se zachází jako s čísly, přístup k člověku je abstraktní, existuje zájem o statistiky mas, ale neexistuje zájem o konkrétní živá individua. „To vše jde ruku v ruce s rostoucí úlohou byrokratických metod.“ (Fromm, 1969, s.63) V obrovských městech a v obrovských centrech se s lidmi administruje jako s věcmi. Ovšem Fromm říká, že člověk není a nemůže být věcí, pokud se věcí stane, začne nenávidět všechno živé. V současné společnosti se manipuluje s vkusem, chutí, aby lidé konzumovali to, co se po nich momentálně vyžaduje, aby přinášeli zisk. „Byrokraticky industriální civilizace, která zvítězila v Evropě a v Severní Americe, vytvořila vsuktu nový typ člověka; lze ho popsat jakožto člověka organizace, jakožto člověka automat a jakožto typ zvaný homo consumens.“ (Fromm, 1969, s.65) Nebo také homo mechanicus, dodává Fromm. Myslí tím člověka mající největší zájem ve strojích, v neživém, stále ho přitahuje např. sex, ale více než o vztah k ženě a k přírodě se zajímá o sportovní vůz a televizi. Takového člověka nejvíce fascinují nové typy zbraní. Všude očekává nějaké tlačítko, které stiskne a které mu přinese štěstí, nebo lásku. Na ženy se dívá jako na auto a hledá správné tlačítko, která má stisknout, aby mu přinesla radost.

Obrovské množství krve v akčních filmech, záběry na roztrhaná těla v záběrech z autonehody v televizních zprávách přináší jen vzrušení. Je to příznak o tom jak do dnešní společnosti toto uchvácení smrtí proniklo. Fromm píše, že lidé žijící v takovémto

systemu, se stávají lhostejnými k životu. Největší radost dělá lidem obklopení se neživými věcmi. „Co má sovětský státní kapitalismus v tomto ohledu společného s kapitalismem (soukromým) spojeným ve velké celky, je mnohem důležitější než rysy, v nichž se oba systémy od sebe liší. Oběma systémům je běžný byrokratickomechanický přístup a oba se připravují na totální destrukci.“ (Fromm, 1969, s.67) Fromm si klade otázku, zda by nebylo možné vytvořit humanistický industrialismus, jako protiváhu industrialismu byrokratickému, který dnes vládne nad našimi životy. Ovšem otázku nechává otevřenou...

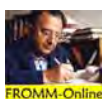
2.1.4 Narcismus

Existuje tzv. primární narcismus, který Fromm přebírá od Freuda. Znamená to narcismus novorozence, který není s to uvědomit si, že existují věci mimo něj, nemá ještě vztahy k okolnímu světu. Podobný jako primární narcismus se vyskytuje u lidí duševně chorých. Narcismus, který je na rozhraní normálního duševního zdraví a nemoci se vyskytuje u některých lidí, kteří dosáhli obrovské moci. Jako příklad Fromm uvádí egyptské faraóny, římské císaře, Hitlera, nebo Stalina. Jsou fascinováni svou mocí, svou možností dělat si neomezeně co chtějí. Je to šílenství, které má tendenci u takových jedinců stále vzrůstat. Zároveň nutí každého, aby souhlasil s tím, že on je ten nemocnější a nejmoudřejší. Uskutečňují se tedy jeho narcistické sny. Ovšem mnozí se jej snaží zabít a nenávidí ho, proto si nemůže být naprosto jist a svoji moc si musí stále upevňovat. Rovněž jako u primárního narcismu tito egoisté vnímají jen sami sebe, nejsou schopni vnímat věci mimo sebe. Taková osoba „je zcela vyplněna sama sebou, stala se sobě bohem i světem.“ (Fromm, 1969, s.70)

Ovšem narcismus se vyskytuje i u psychicky zdravých jedinců. Charakteristické pro narcistickou osobnost dle Fromma je, že nedokáže vnímat-pochopit skutečnost, v níž druhá osoba myslí-cítí odlišně, než narcistická osoba sama. Podle Fromma příroda vybavila každého narcismem, ale jen do takové míry, jak je to nutné pro

zachování života. Ovšem extrémní narcista upřednostňuje své ego a dělá člověka asociálním. Extrémní individuální narcismus, píše Fromm, je vážnou překážkou veškerého života společnosti. Z toho logicky odvodíme to, že narcismus je v rozporu s principy zachování života. Protože jedinec může přežít jedině tehdy, organizuje-li se do skupin. „...sotva někdo by byl schopen ubránit se docela sám nebezpečím číhajícím na něho v přírodě, stejně tak by nebyl s to vykonávat mnoho druhů práce, kterou lze udělat jenom ve skupinách“ (Fromm, 1969, s.73) Takže paradoxní je to, že narcismus je pro zachování života nezbytný, ale zároveň život ohrožuje. Narcismus tedy musí u jedince existovat pouze do té míry, do jaké se ještě snáší se sociální kooperací. Přičemž narcismus individuální se snadno může měnit na narcismus skupinový, jako příklad Fromm uvádí: klan, národ, náboženství, rasa, nebo dle mého názoru i společenská třída. Pokud by se objektem narcismu stalo celé lidstvo, tento narcismus by ke škodě rozhodně nebyl, píše autor. „Společné úkoly pro celé lidstvo jsou nasnadě: spojit se k boji proti nemocem, proti hladu, k šíření všeho vědění a umění všemi možnými prostředky komunikace mezi všemi lidmi na světě.“²² Pokud by byl tedy člověk pyšný na celé lidstvo a cítil by se „občanem světa“, znamenalo by to jistě růst všelidské solidarity a spolupráce a rovnosti mezi lidmi. Fromm hovoří o tom, že by se národní státy měly vzdát své suverenity ve prospěch suverenity celého lidstva. Fromm věří, že rozvoj techniky skončuje s potřebou jedné skupiny zotročovat a vykořisťovat druhou. Válka by se díky odbourání národních států a vzniku globálního světa bez hranic stala i ekonomicky neprospěšnou a neracionální. Je důležité podle Fromma přejít k jiné výchově, od výchovy technické k výchově ke kritickému myšlení. Ovšem je nutné, aby se změnily sociální, politické a ekonomické podmínky. Musí proběhnout přeměna od byrokratické industrializace k industrializaci humanisticko-socialistické, změna od centralizace k decentralizaci, od organizovaného člověka k člověku odpovědnému a zúčastněnému, musí dojít ke všeobecnému odzbrojení a

v neposlední řadě k využití existujících surovinových zdrojů ke konstruktivním cílům.

2.1.5 Incest

Incest v pohlavním smyslu znamená připoutání se k matce. Ovšem Fromm incestuální snažení interpretuje i jinak. Jde o typ vášní, které zahrnují člověka touhou být někým chráněn, zbavit se rizika svobody a zodpovědnosti, být na někom závislý, někoho milovat, přičemž od toho koho miluji neočekávám tytéž city. Tato potřeba se vyskytuje u malých dětí, je přirozené, že se malé dítě nemůže uchránit samo, že potřebuje někoho, kdo se o něj stará a kdo jej opatruje. Ovšem v lidech v dospělosti se vyskytují tyto potřeby, protože se i dospělý člověk nemůže ochránit sám před nemocí či smrtí. Člověk žije v nejistotě a ve strachu, jsou to tedy stejné podmínky jako u malého dítěte. Máme možnost volit si mezi dvěma cestami, buď se spolehnout na vlastní síly a rozvíjet své schopnosti, nebo se spoléhat na nějakého našeho opatrovníka. Ovšem je naší povinností být tomuto opatrovníku plně oddán a být mu poslušný. Všechny tři orientace o kterých Fromm mluví, tedy nekrofilie, narcismus a incestuální symbióza můžou být součástí jednoho charakteru, příklad uvádí opět Adolfa Hitlera. Tyto tři orientace tvoří tzv. syndrom rozpadu.

2.1.6 Svoboda

Fromm si klade otázku, zda se vůbec dá hovořit o nějaké podstatě člověka. Náзор, že něco jako podstata člověka neexistuje zastává antropologický relativismus, který říká, že člověk je pouze produktem kulturních vzorů, kterého utvářejí. Naopak Fromm a třeba i Freud a spoustu dalších věří, že podstata člověka existuje. Fromm píše, že lidskou podstatu lze definovat jakožto rozpor inherentní lidské existenci. Znamená to následující: Člověk je živočich, ale ve srovnání s jinými živočichy má velmi nedostačující instinkty, takže sám o sobě nemůže zajistit zachování svého života, pokud si tedy nevytvoří nějaké prostředníky, jimiž by uspokojil své materiální

potřeby. Dále má člověk inteligenci, tu má ovšem každý živočich, ale dále si je vědom sám sebe, tedy slovy existencionalistů, člověk jako jediný živočich existuje. Člověk je zároveň součástí přírody, je jí podřízený, ale zároveň ji překračuje, díky tomu, že si uvědomuje sebe sama. Podstatou člověka pro Fromma není zlo, nebo dobro, ale je jím rozpor, který je dle něj zakořeněn v samých podmínkách lidské existence. Je si jist tím, že duch dané společnosti ovlivňuje vývoj člověka. „Člověk není ani dobrý, ani zlý.“ (Fromm, 1969, s.141) A dodává, že ten kdo věří v dobrotu člověka natírá skutečnost na růžovo. Ten kdo věří v opak, je zase cynik a je slepý k dobru v jiných lidech a v sobě. Realistické je podle Fromma vidět obě možnosti, jako reálné potenciality. To ovšem souvisí, jak píše dále, s otázkou svobody. Pokud je člověk svobodný, vždycky může volit mezi dobrem a zlem. Pokud není, je jeho rozhodnutí nějak determinováno. Dále píše, že osoba, jež nemá svobodu si zvolit zlo, je plně svobodná.

Ovšem Fromm také podotýká, že vědomí toho, co je zlé a dobré, se liší od toho, co se za dobré či zlé považuje v nějakých mravních systémech. Vědět, co je dobré či špatné na základě tom, kdy nás o tom přesvědčí nějaká autorita, je vědění odcizené. Je nutné si osvojit to co je dobré či zlé, osvojit si to zkušenostmi.

Rozum, láska, svoboda jsou specificky lidské vlastnosti. Špatnost je tendence vrátit se k přelidskému stavu, jak píše Fromm. „Špatnost je pokus překročit říši lidského do říše nelidského...“ (Fromm, 1969, s.150) Živočich podle autora nemůže být zlý, protože jedná na základě svých vnitřních pudů, které jej udržují při životě. „Zlo je člověková ztráta sama sebe při tragickém pokusu uniknout břemenu lidskosti.“ (Fromm, 1969, s.153) Největším zlem jsou orientace, které jsou zaměřeny proti životu, jsou jimi již výše popsány city jako láska ke smrti, narcismus a incestuálně symbiotická snaha vrátit se zpět do lůna.

2.1.7 Shrnutí

Shrnu-li tedy velmi stručně Frommův názor na lidskou přirozenost, musím napsat, že dle něj není člověk ani dobrý ani zlý. Tento názor je mi bližší, než názor např. Thomase Hobbse, který tvrdí, že člověk je absolutně zkažený a zlý a že jeho podstatou je maximalizace osobního prospěchu, že tedy musí být nastolen přísný režim, který člověka zkrátí. Pokud by byl člověk od přirozenosti takový, jak ho popisuje Hobbes, vyhynul by během jedné generace. Takovýto člověk by nemohl mít ani děti, protože vzhledem k maximalizaci jeho osobního prospěchu je to zcela nežádoucí. Příroda člověka vybavila schopnostmi, které mu umožní přežít v přírodě a jednou z těchto schopností musí být také schopnost kooperovat s druhými. To, co člověka kazí, je až společnost ve které žije. Rozhodně nesouhlasím s Hobbsem a výhrady mám i k Frommovi. Spíše bych řekl, že lidé jsou od přirozenosti dobří, mají nadání k dobru, než ke zlu. Fromm by na to jistě odpověděl, že empiricky je to nepodložený názor, s čímž bych jistě souhlasil. Ovšem myslím si, že lidská podstata je potlačena právě tím, co po nás vyžaduje společnost.

Člověk není schopen přežít mimo skupinu, jednak vzhledem k fyzické stránce a jednak vzhledem k stránce psychické. Pokud je tedy člověk schopen přežít jen ve skupině, znamená to, že dobro je pro něj vše, co směřuje k zachování této skupiny, neboť zničení této skupiny by znamenalo zničení jeho samého. Skupina egoistů by byla během chvíle zničena a zanedlouho by byl zničen i sám egoista, který by nebyl schopen přežít. Zlý by byl tedy člověk, který se snaží narušit fungování skupiny. Pokud by lidé byli tzv. zlí, člověk by vyhynul již dávno, během prvobytně-pospolné společnosti. Myslím, že přirozeností člověka je spolupráce s jinými, přirozená všelidská solidarita, smysl pro spravedlivost. Člověk je tedy v tomto chápání tzv. dobrým. Je dobrým, protože má ty vlastnosti, které vyžadují správné fungování skupiny. Ovšem druhá věc je to, jak se nám empiricky jeví chování lidí. Přirozenost lidí je potlačena, potlačena výchovou, nebo vlivem okolí. Jak psal Fromm, podmínkou pro

možnost volby, tedy možnost volit dobro, je svoboda. Znamenají nějaké přísné zákony, nějaká tvrdá kázeň a poručnícký totalitní stát (tedy nesvoboda) to, že člověk bude dobrým? Že tedy když existují zákony, znamená to automaticky jejich dodržování. Myslím, že nikoliv. Myslím si, že v člověku existuje nějaký přirozený cit pro morálku. A právě zákony tento přirozený cit spíše ničí. Odcizené zákony, které si nevymýšlí nějaká skupina sama sobě autonomně. Zákony jsou umělé normy, které vytváří vládnoucí jiným. Proč bych měl dodržovat nějaké nepřirozené zákony, které mi určil někdo, kdo je ani sám nedodržuje?

Ovšem není tak jednoduché říct, jestli je tedy člověk zlý, nebo dobrý. Má v sobě asi obě tyto složky, jedna se projevuje více, jedna méně, dle prostředí. Domnívám se, že společnost, lépe řečeno společenské uspořádání, které je člověku přirozené, rozvíjí v člověku složku dobra a společenské uspořádání, které je člověku nepřirozené rozvíjí v člověku složku zla. Uspořádání společnosti, které je člověku přirozené, je dle mého takové, kde je člověk svobodnou bytostí, má možnost podílet se na chodu této společnosti, rozhodovat o společných záležitostech - společnost, kde jeden není podřízen druhému, ale kde existuje rovnost a solidarita. Další důležitou věcí je to, že se člověk musí plně realizovat. Člověk je tvor tvořivý a zkoumavý, práce je další přirozeností člověka, ovšem práce tvůrčí, práce, které má smysl, ne odcizená námezdní práce, jejímž smyslem je pouze vydělat peníze. Taková práce funguje na principu prostituce, tedy člověk prodává svoji fyzickou či psychickou sílu za kterou dostává peníze. Takže, bude-li založena na takovýchto principech, bude mít možnost projevit se lidská přirozenost.

2.2. Michael Bakunin: Svoboda jako hlavní podmínka pro lidské dobro

Pokud se chce člověk realizovat, musí pochopit podstatu svého bytí, svoji přirozenost, podstatu svého myšlení, musí pochopit sama sebe a přírodu, jež ho obklopuje, míní Michael Bakunin, jež přirozenost všeho živého vidí v nekonečné realizaci svého bytí: „Vše

živé se chce realizovat v plnosti svého bytí.“ (Bakunin). Poznáváním a chápáním své existence tvoří svůj svět svobody. Bakunin je zastánce rovnice – čím více dosahujeme v poznání, tím více jsme svobodni. „Myslíci člověk, člověk aktivní, člověk vědomý si svého lidského údělu, tato pomíjívá a nepatrná bytost, ztracená uprostřed bezbřehého oceánu univerzální transformace, za sebou neznámou a před sebou obrovskou věčnost, zůstává klidný a hrdý ve svém vědomí svobody, již nabývá tím, že se emancipuje prací a vědou a že kolem sebe emancipuje, je-li třeba i vzpourou, lidi, své bližní, své bratry.“ (Bakunin) Věda a lidské poznání nikdy nedospěje ke svému konci, píše tento anarchistický teoretik. Je to logické a také správné. Přirozeností člověka, která se projevuje hned od dětství, je nesmírná zvědavost a zkoumavost a vědci jsou toho nejlepším příkladem. Vědci, kteří bádají nad zatím nepoznanými věcmi, jež bádají nikoliv pro nějakou finanční odměnu, či pro slávu, ale protože je bádání naplňuje. Do jisté míry je toto jejich bádání dáno, je vrozeno. Stejným příkladem může být umění. Zde se rozvíjí, jak se domnívám, další složka lidské přirozenosti, kterou je tvořivá a svobodná práce. Umění podle mého také nikdy nemůže znát mezí, není u konce, je stále co překonávat, ať už tedy čerpá ze starých slohů či stylů, vždy je možné vymyslet nebo objevit něco nového. Domnívám se, že lidská fantazie nezná hranic, je nekonečná, respektive rozpínává jako vesmír takový. Jak jsem řekl spolu s Bakuninem: věda nikdy nedospěje ke svému konci a žádný vědec si to ani nemůže přát. Člověk je nejšťastnější právě tehdy, překročí-li nějakou hranici, jež byla někým označena za nepřekonatelnou. „Tato neumírněnost, tato neposlušnost, tato vzpoura lidského ducha proti každému omezování, ať již ve jménu Boha, nebo vědy, toť čest člověka, tajemství jeho síly a jeho svobody. Právě při vyhledávání nemožného člověk vždycky uskutečňoval a rozpoznával možné, kdežto ti, co se rozvážně omezili na to, co jim připadalo možné, nikdy nepokročili ani o krok.“ (Bakunin) Zde musím podotknout, že Bakunin mluví především o vědě technické, totéž, snad ještě více musí nutně platit o společensko-vědních disciplínách. Jsem tedy přesvědčen o tom, že

zkoumavost, tvořivost a zvědavost je podstatnou složkou lidské přirozenosti.

Bakunin se dle mého hodně blíží existencialistickému konceptu. Nepoužívá jej pouze na otázku člověka, ale rozšiřuje jej na celé bytí. Souvisí to právě s otázkou vědy, neustálého poznávání nového, neustálé získávání nových informací. Tedy že člověk se sám sebou stává. To samé můžeme říct o společnosti jako takové. „Člověk se stává skutečně člověkem a získává možnost vnitřní emancipace jedině tehdy, jestliže dokáže rozbít otrocké okovy, jimiž vnější příroda spoutá všechny živé bytosti.“ Jakoby chtěl říct to, že se člověk rodí nesvobodný, protože je nevzdělaný, neosvícený a stává se člověkem až zkoumáním světa a získáváním poznatků. Vidí člověka opět jako existencialisté – jako proces. Každý člověk se rodí, byť v odlišné míře, s jistými vlastnostmi. Chce cítit, myslet, poznávat a tyto vlastnosti dále rozvíjet – to je tedy ten proces. „Člověk se rodí svobodný, ale všude žije v okovech“ napsal kdysi J.J. Rousseau, Bakunin s ním nesouhlasí. Podle něj, jak jsem již zmínil, se člověk nerodí svobodný, ale spoutaný, spoutaný svou nevědomostí. Rodí se jako produkt určitého společenského prostředí, které je vytvořeno řadou minulých vlivů. Záleží na tom, kdy a kde se narodil a to vše určuje jeho charakter. Člověk dospívá vědomí svého lidství a k uskutečňování vlastní svobody. „...člověk uskutečňuje svou individuální svobodu nebo svou osobnost jedině tím, že se doplňuje všemi jedinci, kteří ho obklopují, a výhradně díky práci a kolektivní síle společnosti... a společnost nejen neumenšuje a neomezuje svobodu lidských jedinců, ale naopak ji vytváří.“ Z poslední věty lze odvodit, že člověk sám na opuštěném ostrově neomezován žádnou autoritou není svobodný, svou svobodu si člověk vytváří ve společnosti svobodných jedinců. Na opuštěném ostrově by nebyl člověk schopen přežít ani psychicky, ani fyzicky. „Pro člověka totiž znamená život mimo veškerou společnost a mimo veškerý lidský vliv, tedy absolutní izolace, intelektuální, mravní, leč i materiální smrt.“ (Bakunin)

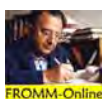

Již Aristoteles věděl, že člověk je zoon politikon, tedy tvor společenský. Bakunin ale přichází na to, že společnost člověk nevytváří, ale již se v ní rodí. Není možné se bouřit proti společnosti jako takové, protože by to znamenalo bouření se proti sobě samému. Já nejsem nic, já jsem tehdy, jsou-li druzí. Člověk je v podstatě abstrakce, smysl má člověk jedině tehdy, tvoří-li společnost. Tedy: „Radikální vzpoura proti společnosti by byla...pro člověka právě tak nemožná jako vzpoura proti přírodě.“ (Bakunin) Je samozřejmě možné a také se to děje a dělal to i sám Bakunin, bouřit se proti institucím, či idejím nějak působící na společnost. Docházíme tedy k tomu, že další přirozeností je sdružování lidí, potřeba tvořit společnost. Jak jsem již ukázal, je to nezbytně důležitá věc, bez které by nebyl možný lidský život. „Svoboda, mravnost a lidská důstojnost člověka pozůstávají právě v tom, že člověk koná dobro nikoliv proto, že mu to je přikazováno, ale protože si je uvědomuje, chce je a miluje je.“ (Bakunin) Společnost se nevnucuje jako autorita, vnucuje se jako přirozenost. Jako nucená přirozenost pro zachování lidského života, viz. již zmiňovaný příklad s opuštěným ostrovem. Společnost do člověka vkládá svou materiální, intelektuální a mravní podstatu. Podle Bakunina se pak taková společnost v každém člověku individualizuje, rozkládá se do něj. Působení jednoho člověka na člověka druhého je přirozený vliv, který umožňuje bytí jako takové, samotnou lidskou existenci. Takovéto působení je základem přirozené lidské solidarity. Bakunin dále píše: „Lidský jedinec, produkt solidarity, tj. společnosti, zůstává podřízen jejím přírodním zákonům.“ Když se nad tímto zamyslíme, znamená to tedy, že člověk je lidské solidaritě přirozeně podřízen. Půjdeme-li ještě dále, vychází nám z toho to, že společenská solidarita je prvním lidským (opravdu lidským a přirozeným) zákonem a svoboda druhým. Jak dodává Bakunin – svoboda a solidarita prostupují v jedno, jsou od sebe neoddělitelné. Svoboda je možná pouze u jedinců k sobě navzájem solidárních a naopak solidarita je možná pouze u jedinců svobodných, respektive ve společnosti tvořené těmito jedinci. „Solidarita není produktem, ale matkou individuality a lidská osobnost

se může zrodit a rozvíjet jedině v lidské společnosti.“ (Bakunin)
K otázce svobody mimo společnost Bakunin píše: „Chtít se vymanit z tohoto vlivu společnosti ve jménu transcendentální, božské, absolutně sobecké a plně soběstačné svobody, znamená odsoudit se k nebytí.“ (Bakunin)

Proč, když je solidarita a morálka přirozeností, nejsou lidé morálnější a lidštější k sobě navzájem? Této přirozenosti zkrátka chybí podmínky pro její projevení se. Společenský život je totiž především založen na „...kultu božského nikoliv na lidské úctě; na autoritě, nikoliv na svobodě; na výsadách, nikoliv na rovnosti; na vykořisťování, nikoliv na lidském bratrství; na nepravosti a lži, nikoliv na spravedlnosti a pravdě.“ (Bakunin, člověk a soboda). Hierarchicky uspořádaná společnost nedovoluje projevení lidské přirozenosti, ale dusí ji v každém jedinci. V hierarchicky uspořádané společnosti jakou je kapitalismus, se nedostává svobody, spravedlnosti ani solidarity. Většina lidí má stále potřebu vzhlížet k autoritám a má pocit, že se bez nich nemůže obejít. Lidé toužící po opravdové svobodě, ke kterým se řadím i já (a řadí se mezi ně i Bakunin), jsou schopni uznat jen jedinou autoritu: „Jedinou velkou a všemocnou autoritou, zároveň přirozenou i racionální, tou jedinou, kterou bychom dokázali respektovat, by byla autorita kolektivního a veřejného ducha společnosti, založené na rovnosti a solidaritě, jakož i na svobodě a lidské vzájemné úctě všech jejich příslušníků. Ano, toť nikoliv božská, leč veskrze lidská autorita, před níž bychom se velmi rádi sklonili, protože bychom si byli jisti, že lidi nezotročí, ale emancipuje. Bude tisíckrát mocnější, tím si můžete být jisti, než všechny vaše božské, teologické, metafyzické, politické a právní autority nastolené církví a státem, bude mocnější než veškeré vaše trestní zákoníky, než vaši žalárnici a vaši kati.“ (Bakunin)

Znamé anarchistické heslo zní: „Jsem svobodný jen tehdy, jsou-li svobodní všichni lidé.“ Svoboda jedince není individuální záležitostí, nýbrž záležitostí kolektivní. Jak už jsem na začátku v úvodu, lidmi se stáváme, což je bezpochyby pravda. Poznáváme a intelektuálně se posouváme neustále, někdo více, někdo méně. To,

co nás charakterizuje, je schopnost komunikace, schopnost přemýšlení atd. Tyto schopnosti můžeme uskutečňovat pouze skrze jiné lidi. Přemýšlení je možné jen tehdy, je-li člověk schopný komunikace. Tím pádem to znamená, že naše individualita, naše individuální postoje a názory jsou produktem kolektivu. Při poznávání nových věcí, ať už v menší či větší míře, se vědec nebo kdokoliv jiný obrací už k poznaným faktům, ať už s nimi souhlasí, nebo nesouhlasí. Komunikace není logicky možná mimo společnost. Osamocení člověk by nebyl schopen přežít v přírodě bez kolektivní spolupráce protože „...individuální, nemohoucí a sterilní práce by nikdy nedokázala přemoci přírodu.“ (Bakunin) a dále: „Vše, co je na člověku lidské, a v první řadě svoboda, je produktem společenské, kolektivní práce. Svoboda v absolutní izolaci je absurdita, již si vymysleli teologové a metafyzikové. (Bakunin) Čím více si člověk bere od kolektivu, tím více je vzdělaný. Přemýšlet o věcech, polemizovat s jinými názory mohou pouze tehdy, znám-li názory jiných, jsem schopen s jinými komunikovat a řešit problémy.

2.3. Petr Kropotkin: Mravnost a solidarita jako základní lidská vlastnost

Teoretik anarchistického komunismu Petr Kropotkin si ze svých cest, zejména ze Sibiře, odváží cenné poznatky, které mu pomáhají v jeho uvažování o lidské přirozenosti. Svým vlastním pozorováním zjišťuje, jak jsou lidé žijících v primitivních kmenech k sobě navzájem solidární a vstřícní. Pozoruje, jak v kočovných kmenech žijících v Sajanských horách na Sibiři, je hanebnost například zabít ovci a nepodělit se s ostatními obyvateli vesnice. To ovšem zjistil již Darwin, také svou vlastní zkušeností, kdy divochovi v Patagonii dal kousek jídla a ten se okamžitě podělil s ostatními. Kropotkin přemýšlí o tom, kde se v člověku berou mravní principy, které jsou příčinou tohoto altruistického chování. Britský myslitel Aldous Huxley nesouhlasí s Hobbsem, podle kterého mravní princip člověku vnukli zákonodárci. Huxley tvrdí, že žádný mravní princip není od přírody a neexistoval v prvobytné lidské společnosti ani ve

zvířecích smečkách. To by tedy znamenalo, že tento mravní princip je nadpřirozený, že je tedy od Boha. Ovšem tento přístup ateisty Huxleyho všechny myslitele šokoval. Darwin má jiný názor, podle něj se mravní princip (rozvoj instinktu pospolitosti) rozvíjí v každé zvířecí smečce i u prvobytných lidí díky jejich způsobu života. Dle Kropotkina se tento instinkt pospolitosti rozvíjí v lidech ještě více a to zejména díky kultuře, díky literatuře, umění, jazyku, které napomáhají ke komunikaci, lidské solidaritě apod. Bez mravních principů by byl podle Kropotkina nemožný veškerý společenský život všech zvířat. Pro zvířata se stal nutným zvyk žít ve společenstvích a jak Kropotkin ještě dodává, neméně důležitým zvykem je u nich: „nečinit jiným, to co nechceš, aby činili oni tobě“. Spoustu důkazů pro pravdivost tohoto zvyku podávají zoologové pracující ve volné přírodě: „Pokud vlaštovka, která do našich zemí na jaře přilétá z Afriky, obsadí při návratu hnízdo, v němž v předchozích letech nežila, tamější vlaštovky ji z hnízda společnými silami vyženou.“ (Kropotkin, 2000, s.56) . Pospolitost a vzájemná podpora tedy vznikala již v říši zvířat a postupně se rozvíjela v prvobytně pospolné společnosti a je důležitým faktorem pro život ve společnosti jako takový: „Dnes známe spolehlivě ověřená fakta, která nás přesvědčují, že mravní pojmy jsou hluboce spojeny se samotnou existencí živých tvorů: bez nich by v boji o přežití nepřežili.“ (Kropotkin, 2000, s.60) Své tvrzení dokazuje Kropotkin zkoumáním zvířecích společenství: Mravenci, kteří si navzájem pomáhají, aby zachránili své housenky, když jim člověk zničí mraveniště, stěhovaví ptáci se několik dnů před odletem slétávají a nacvičují si odlet atd. U zvířat se tedy projevují mravy a zvyky, bez kterých by nebyly schopny v boji s přírodou přežít, Kropotkin v tom vidí nutný, zákonitě se vyvíjející instinkt, bez něhož by daný živočišný druh nutně vyhynul.

Petr Kropotkin rozlišuje tři základní části mravnosti: 1. instinkt pospolitosti – vyvíjejí se z něj další zvyky a mravy. 2. pojem spravedlnosti – na jehož základě se vyvíjí: 3. altruismus – jedná se o cit, který je potvrzován rozumem a který tvoří to, co se nazývá

mravním citem. Tyto tři elementy tvoří mravnost, která se rozvíjí v každé lidské společnosti. Naši předkové, žijící v souladu s přírodou, pochopili, že přežívají ta zvířata, která žijí ve společenství. A také zjišťovali, jak jim společenský život usnadňuje boj o život. Později se u člověka začala rozvíjet spravedlnost: „nečiň druhému to, co nechceš, aby činil on tobě“. Znamená to tedy i uznání rovnocennosti a rovnoprávnosti všech členů společenství. A právě rovnoprávnost a spravedlnost je podle Kropotkina základem mravnosti, což nechce uznat většina myslitelů zabývajících se etikou z toho důvodu, že by také musela uznat politickou a společenskou rovnost, což by „...zákonitě vedlo k odstranění třídních rozdílů.“ (Kropotkin, 2000, s.64) Altruismus, jež je další základní složkou mravnosti, je dobrým jedině tehdy, je-li přirozeným a není něčím, co děláme z nějaké vypočítavosti, nebo co děláme proto, že nám to nakázalo nějaké náboženství a nebo proto, že se budeme mít dobře v domnělém příštím životě. Kropotkin říká, že člověk je mravný tehdy, pomáhá-li druhému, jen protože chce, ne kvůli odměně, pomáhá-li, protože je to požadavek jeho přirozenosti. Zvířata také pomáhají sobě navzájem a ne kvůli tomu, že by věřili, že v příštím životě se budou mít lépe a ani kvůli tomu, že by snad někdy něco slyšeli o Kantově imperativu, ale právě proto, že jednají v souladu se svou přirozeností. „Člověk, který je vychováván v tom, aby sebe sama ztotožňoval se svým okolím, v sobě cítí sílu srdce, rozumu a vůle a svobodně je odevzdává na pomoc jiným a neočekává za to žádnou odměnu ani v tomto, ani v domnělém jiném životě.“ (Kropotkin, 2000, s.69) Je to tím, jak dodává Kropotkin, že je schopen porozumět citům jiných lidí, protože sám tyto city prožívá. „Nejvyšší mravní ideál, podle kterého se řídili nejlepší z nás, je to, s čím se můžeme setkat už ve světě zvířat, u primitiva a v dnešní civilizované společnosti, když někteří obětují vlastní život pro záchranu jiných lidí a pro štěstí příštích pokolení. Více nikdo nevykonal, a ani vykonat nemůže.“ (Kropotkin, 2000, s.72)

Pojetí dobra je tedy u člověka i u zvířat shodné. Pro prvobytného člověka, stejně jako pro mravence, je dobré všechno to,

co směřuje k zachování rodu. Zlo je tedy potom to, co směřuje k vyhynutí rodu. Takové pojetí se mezi vyššími tvory ještě rozšiřuje, ale podstata je u všech živočichů stejná. „...vrabci z Luxemburské zahrady zuřivě útočí na každého jiného vrabce, např. z náměstí Monge, jestliže se chce přesunout do jejich zahrady...také Čukča z jednoho rodu považuje Čukču z rodu jiného za cizího.“ (Kropotkin, 2000, s.22) Ovšem, jak už jsem zmínil výše, u živočichů vyšších se princip solidarity rozšiřuje. Vzdělaný člověk si je vědom neviditelnou kontinuitou mezi svou osobou a posledním divochem. Své pojetí solidarity rozšiřuje na celé lidské pokolení. Kde se vzal v člověku pojem dobro a zlo? Kropotkin samozřejmě nesouhlasí s tvrzením křesťanů domnívajících se, že pojmy dobra a zla vnukl člověku Bůh. Nesouhlasí ani s Hobbsem, kterého posměšně nazývá „chytrákem“, který tvrdí, že to byly zákony, které umožnily člověku posuzovat spravedlivost, nespravedlivost, nebo dobro a zlo. Ovšem snad ani Hobbes sám nevěřil tomu co říká, protože dávno před tím, než byly sepsány nějaké zákony vládnoucími, existovala nepsaná pravidla mravnosti, která lidé normálně uznávali. Domnívám se, že Thomas Hobbes chtěl pouze ospravedlnit svůj názor, že společnost potřebuje vládcu s tvrdou rukou. Existuje i vysvětlení utilitárních filosofů, kteří tvrdí, že lidský mravní cit vznikl na základě vypočítavosti a vlastní prospěšnosti, že člověk jedná altruisticky kvůli vlastnímu prospěchu. Kropotkin uznává, že utilitaristé mají z části pravdu, ovšem zdaleka ne úplnou.

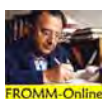
Adam Smith je toho názoru, že mravní cit vzniká na základě vzájemné sympatie, znamená to tedy, že pomůžeme slabšímu, když vidíme, že mu někdo ubližuje apod. Jednoduše řečeno, vcítíme se do kůže druhého člověka. Následuje teorie Darwina, která říká, že vzájemná pomoc je nutný přírodní zákon, bez kterého by žádný živočišný druh nebyl schopný přežít. „Společenství nemůže vést boj (myšleno o přežití – pozn.autora), pokud v něm neexistuje vzájemná důvěra. Bez statečnosti, bez osobní snahy a bez vzájemné podpory (solidarity) zase nemůže být dosaženo vítězství, a proto je nevyhnutelná porážka.“ (Kropotkin, 2000, s.27) Zákon vzájemné

podpory je zákonem pokroku, vzájemná pomoc přinese vítězství druhu, který spolu lépe spolupracuje. Cit pro vzájemnou podporu existuje po celou dobu živočišného světa na Zemi. Tento cit se postupně vyvinul na zvyk a rozvinul nejvíce u vyšších živočichů. Mravní cit je pro živočicha stejně důležitý jako potrava. Tohoto citu se dle autora nemůžeme zbavit: „Člověk by se snáze naučil chodit po čtyřech, než aby se naučil žít bez mravního citu, protože ten se ve vývoji živočišného světa objevil dříve než chůze po dvou nohách.“ (Kropotkin, 2000, s.29)

Stát a církev dle Kropotkina tento přirozený cit využívá ve svůj prospěch. Státní moc dle něj využívá v lidech existující cit pro spravedlnost a dělá, že ochraňuje slabé před silnějšími. „Když lidstvo hodí přes palubu zákon, náboženství a moc, znovu získá svůj mravní princip, a tím, že jej bude kriticky zkoumat, zbaví ho všech podvrhů, kterými jej otravovali a dodnes otravují představitelé duchovenstva, soudci a vůbec všichni, kdo mají v rukou moc.“ (Kropotkin, 2000, s.29)

2.4. Shrnutí

Co tedy říci závěrem o lidské přirozenosti? Vidíme, že všichni tři autoři, jimiž jsem se zabýval, bezpodmínečně věří v to, že něco jako lidská přirozenost existuje. Autoři se také shodují v tom, že považují člověka za tvora kolektivního, kterému je vlastní společenský život, bez něhož by člověk nebyl schopen přežít. I základní lidský pud, jako je rozmnožování, není možný bez druhého. Pokud je člověk kolektivní bytost, nese to s sebou další fakta. Je mu vlastní pomoc druhým, solidarita apod. Zejména Fromm také hovoří o tvůrčí práci, nebo obecněji tvůrčí činnosti, jako o jedné z důležitých vlastností lidské přirozenosti. Fromm, Kropotkin a zejména také Bakunin zdůrazňuje lidskou svobodu, která je podmínkou pro to, aby se lidská přirozenost projevila. Souhlasí také s tím, že povaha člověka se velmi mění v závislosti na tom, v jaké společnosti žije.

V dalších kapitolách si tedy ukážeme, jak je to s člověkem v kapitalistické společnosti. Jaká je vlastně ta kapitalistická společnost a jak právě ona působí na přirozenou lidskou solidaritu.

3. Kapitalismus

*A tak vznikla třída, která nemá nic,
vedle třídy, která chce mít čím dál víc.
Z toho vznikly spory, hádky, šarvátky.
(Voskovec, Werich, s.41)*

„Kapitalismus je ekonomický systém, v němž jsou výrobní prostředky v soukromém vlastnictví a provozovány za účelem dosažení zisku. Ekonomické parametry (např. ceny) jsou určovány prostřednictvím volného trhu (nabídkou a poptávkou), a to i ceny práce, nikoli řízeny pouze zásahy státu (jako v řízených či plánovaných ekonomikách). Samozřejmě, že stát, či jiné organizace, které do tohoto systému nejsou zahrnovány, si ponechávají stále určitá práva systém regulovat. Ekonomiky takových států jsou smíšené; tržní principy fungují v určitých oblastech, v jiných však vládne monopol či monopol státu. Kapitalistické vztahy v hospodářství se v Evropě objevují již od 16. století, kdy začaly pomalu vytlačovat vztahy feudální. Teprve s rozvojem průmyslové revoluce však dochází k rozšíření kapitalismu do většiny světa a k likvidaci původních hospodářských a společenských systémů. Pojem kapitalismus byl zaveden marxistickou teorií jako negativní označení pro tržní hospodářství. Přesto existovali i další teoretici, kteří prezentovali kapitalismus v té či oné podobě (například Max Weber). Konkrétní definice kapitalismu jako takového je však stále předmětem rozsáhlých debat.“ (Kapitalismus, [online])

Kapitalismus – systém, který se zakládá na soukromém vlastnictví, zisku a moci jako pilířích své existence. Získávat, vlastnit a dosáhnout zisku - to jsou ty nejsvatější pilíře současné společnosti. Logika kapitalismu říká, že není podstatné kde jsem získal svůj majetek a jak s ním naložím – je to pouze moje věc, pokud neporuším zákon. Tento druh vlastnictví se nazývá soukromým, neboli privátním (z latinského „privare“, které znamená „zbavit se něčeho“). I soukromé vlastnictví se něčeho zbavuje, zbavuje všech

ostatních (kromě vlastníka) z jeho užívání. Pro devět desetin společnosti je soukromé vlastnictví zrušeno.

Karel Marx definoval kapitalismus jako systém odcizující lidi sobě navzájem i světu, který obývají – světu, v němž jsou lidé zotročeni obludnou mocí bezduchého kapitálu a zboží. Tento ekonomický systém pro něj znamenal katastrofu, protože mění lidi ve zboží směnitelné za jiné zboží. „V kapitalismu dochází k vládě předmětu nad člověkem, mrtvé práce nad živou a výrobku nad výrobcem“. (Marx, citováno dle: Karel Marx, [online])

Podívejme se nyní na politickou moc v kapitalistické společnosti. V éře dnešního globálního kapitalismu mizí význam národních států. Státní moc je zkorumpována vlastníky kapitalistických korporací. V podstatě mizí pravo-levé politické spektrum. A všechny strany jen hájí zájmy těch největších koncernů a neoliberální ideologie, která je právě prospěšná pro vlastníky tohoto velkokapitálu. (srv. Keller, 2001) Tzv. „levicové“ strany se na oko snaží neoliberalismus usměrňovat, alespoň tedy v předvolebních heslech, ty pravicové mluví o zvýhodňování bohatých jako o ekonomické nutnosti. Dochází tedy k jakémusi odumírání státu, nikoliv však jak by si to přáli anarchisté, ale pouze se moc přesunula jinam. Stává se ještě nepřehlednější, vzdálenější a odcizenější, než kdy byla. Tato centralizace moci, která se obecně nazývá globalizací je podle mě logickým vývojem kapitalismu. Mnozí myslitelé, např. český ontolog Egon Bondy, hovoří dokonce o globalizaci jako jakémusi spiknutí finančních elit. (viz. Bondy, 2005) Spíše než o spiknutí bych opravdu hovořil o logickém pokračování kapitalismu.

Systém parlamentní demokracie umožňuje, nebo lépe řečeno nutí politiky hájit pouze své vlastní egoistické zájmy. Konec konců, jak funguje politika, věděl již v šestnáctém století filosof Niccolo Machiavelli. Tedy že pokud chce být politik úspěšný, musí jednat ve prospěch pouze svých zájmů. (viz. Machiavelli, 2007) Dnešní situace je taková, že za upřednostňování zájmu kapitálových vlastníků bude jimi politik řádně odměněn. Je někdy úsměvné, že mnozí lidé poukazují na neschopnost politiků, nejde ale o neschopnost, nebo

špatný charakter konkrétních politiků, jde o neschopnost a špatný charakter samotného systému parlamentní demokracie. I když člověk vstupuje do politiky s nadějí změnit něco k pozitivnímu a se zájmem opravdu jednat s vůlí lidu, brzy pozná, jak chutná moc a změní se v egoistu toužícího ukojit pouze své soukromé zájmy. Nic tohle nevystihuje lépe než Fromm tvrzením, že: „Nejhorší je obyčejný člověk s neobyčejnou mocí.“ (Fromm, 2001, s. 89) nebo také známé heslo liberálů: „Moc korumpuje a absolutní absolutně“.

3.1. Karel Marx: Kapitalismus jako systém vykořisťování a útlaku

Když je řeč o kapitalismu, nesmíme vynechat myslitele, který tento systém popsal jako nikdo jiný a který s tímto systémem vedl intelektuální boj.

Při rozebírání Marxových myšlenek je důležité si uvědomit dobu, ve které žil. Pád feudalismu a vznik kapitalismu rozdělil společnost v podstatě na dvě antagonistické třídy – buržoazii a proletariát. V Evropě se rozvíjela průmyslová revoluce, která měla mnoho negativních vlivů, zejména pro pracující, kteří byli nuceni pracovat někdy i třicet hodin v kuse. Průměrná pracovní doba byla 16,5 hodin denně. V této době začalo vznikat obrovské bohatství na straně buržoazie a bída (jak hmotná, tak především morální) na straně proletariátu. Dělníci pracovali v katastrofálních podmínkách a v obrovském bezpráví. Tyhle skutečnosti dovedly Karla Marxe přemýšlet o tom, jak je možné, „...že jedni se dřou od rána do večera a sotva fyzicky přežívají, zatímco jiní tráví celý či velkou část svého času společenskými povinnostmi, jakými jsou návštěva opery, divadla, plesů apod. a žijí při tom v přepychu.“ (Valach, 2005, s. 15) Roste produktivita, ale společenské bohatství je nespravedlivě rozdělováno.

Je důležité si vysvětlit jak vzniká vlastnictví. Marx dochází k tomu, že vlastnictví vzniká z práce, neboť právo něco vlastnit mám tehdy, když předmět toho vlastnictví vytvořím svou prací. Ukažme si to na příkladu s půdou. Půdu, tedy původně přírodní výtvar, mohu

vlastnit tehdy, až ji nějakým způsobem opracuji (poořu, zasadím na ní něco apod.). Marx tedy dochází k rozporu. Jak je možné, že nejvíce bohatství vlastní skupina lidí, která pracuje málo, nebo vůbec. Od ekonomické nerovnosti odvozuje nerovnost politickou. Čím více jste bohatší, tím větší práva máte. Marx ve své filosofii vychází z člověka. Člověka definuje jako věc tvořící, přetvářející přírodu, tvořící statky apod. V lidských dějinách spatřujeme pokrok výroby různých předmětů. Nejprve se začaly vyrábět např. oštěpy, pěstní klíny atd. za účelem uspokojení nějaké potřeby. V současné době se vyrábějí předměty, které slouží k výrobě jiných předmětů. Tyto předměty jsou čím dál více dokonalejší a jejich vývoj se neustále zrychluje. Ale je jasné, že očekáváme, že prospěch z těchto pomůcek bude větší, než energie nebo čas, který jsme do jejich výroby vložili, nebo-li výnosy musí být větší než náklady. Jinak by výroba těchto pomůcek ztratila smysl. „Ekonomie času, snaha o zefektivnění naší činnosti nás proto vede ke stálému zdokonalování těchto výrobních prostředků.“ (Valach, 2005, s. 40)

Marx říká, že neustálý technologický vývoj vede ke změně dělby práce. A to z několika důvodů. Hlavním důvodem je již zmiňované pravidlo, které říká, že výnosy musí být větší než náklady. Neustálé zvyšování produkce a dokonalejší dělba práce vede k tomu, že jeden jedinec dokáže vyrobit více, než sám spotřebuje on sám i jeho rodina. Vzniká tak „nadprodukt“, jehož finančním vyjádřením je „nadhodnota“. Tímto jevem vzniká to, že jeden člověk může zotročit a vykořisťovat člověka jiného. Žít z jeho práce, kterou mu bez náhrady ukradne. Čím více zotročíme lidí, tím větší máme zisk.

Tedy původní prvobytně pospolná společnost, kde všichni pracovali společně, se rozpadla v důsledku vývoje výrobních prostředků. „Každému jednotlivému stupni vývoje dělby práce odpovídá určitá forma vlastnictví, tj. stupeň dělby práce určuje pokaždé i vzájemné vztahy individuí, pokud jde o materiál, nástroj a produkt práce. První formou vlastnictví je kmenové vlastnictví...“(Marx, Engels, 1959, s. 36) Tuto formu, právě kvůli

vývoji dělby práce, která je zase určována vývojem výrobních prostředků, vystřídá forma antická, feudální a kapitalistická. Formu lidské spolupráce v pracovních vztazích vystřídala forma, kdy jedni pracují a druzí mají zisky. Vznikla tedy nerovnost mezi lidmi a vláda člověka nad člověkem, „...která pak této roztržce člověka a světa dává formu odcizení“ (Valach, 2005, s.46). Vládnoucí menšina má samozřejmě zájem na tom, aby tato přísná hierarchie zůstala zachována. Používají k tomu různých ideologií, posvěcení od církve, či přímo od boha apod. Jenže většina, která je ovládaná touží po změně. Zde můžeme logicky pozorovat, že se ve společnosti tvoří skupiny s odlišnými zájmy, které žijí i v odlišných životních podmínkách, „...které odlišují jejich způsob života, jejich zájmy a jejich vzdělání od životního způsobu, zájmů a vzdělání druhých tříd a stavějí je nepřátelsky proti nim, tvoří třídu.“ (Marx, Engels, 1959, s. 229) Tyto třídy stojí proti sobě, mají antagonistické zájmy, z toho odvodíme to, že tyto třídy proti sobě bojují. Tento boj nazýváme „Třídní boj“. Ovšem podle Marxe tyto třídní zájmy nemusí být rozpoznány. Čím silnější ideologie vládnoucí třídy, tím více jsou tyto zájmy ukryty. Tato vládnoucí elita se snaží přesvědčovat, že právě jejich systém je nejlepší ze všech možných, že jiný nemůže nikdy být. „Tak vzniká nepravdivé, falešné vědění-vědomí, které však pravdivě, i když skrytě vyjadřuje zájmy svých tvůrců...“ (Valach, 2005, s. 48) Marx říká, že vládnoucí elita vládne jak materiálně, tak duchovně. Má k tomu všech možných prostředků.

Marx tedy vychází z dialektiky Hegela, ovšem místo duchovní dialektiky vytváří dialektický materialismus. Tedy, že hlavní hybnou silou ve společnosti je způsob výroby – základna. Kultura a ideologie jsou jen nadstavbou. To co určuje uspořádání společnosti jsou právě materiální skutečnosti a materiální zájmy. V kapitalismu proti sobě stojí dvě třídy, vzniká třídní boj, který je hybnou silou v dějinách, tedy proletariát jako teze, buržoazie jako antiteze a syntezí je třídní boj. Vrcholem třídního boje je sociální revoluce, která zruší kapitalistický způsob výroby. Marxův model vývoje vypadá následovně:

1.prvobytně pospolná společnost, 2.otrokářská společnost,
3.feudalismus, 4.komunismus, jehož předstupněm bude socialismus.

V současné době, kdy se výrobní prostředky a technologie vyvíjí mnohem rychleji, než tomu kdy bylo, vyplývá skutečnost, že tato změna dělby práce, vycházející ze změny technologie, zničí kapitalismus, z kterého vznikne společnost založená na vládě výrobců nad jejich vlastním dobrovolným sdružením. Společnost založena na rovnosti, svobodě a blahobytu. Tím skončí stav, kdy jeden člověk zneužívá druhého ve svůj prospěch a vznikne mezi nimi vztah založený na spolupráci a solidaritě. Tedy člověk se vrátí ke své přirozenosti. Obnoví se prvobytně pospolná společnost, ovšem ve vylepšené formě. Pokud tohle všechno převedeme do dnešní doby, kdy dělníci pracují v lepších podmínkách, než tomu bylo v době průmyslové revoluce a kdy průmyslových dělníků je podstatně méně. Musíme brát pojem proletariát moderně, označíme jím všechny ty, kteří nevládnou podniky a pracují pod vládou kapitalistů. Je jen otázkou času, kdy si tato obrovská skupina uvědomí, že jejich zájmy jsou protikladné se zájmy kapitalistů a místo toho, aby pracovala dále v podřízeném stavu, převezme výrobní prostředky, které bude kolektivně spravovat a práce bude založena na vzájemné spolupráci lidí. „Centralisace výrobních prostředků a zespolečnění práce dosahují bodu, kdy se jim kapitalistický obal stává nesnesitelným. Obal puká. Odbíjí hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastňováni.“ (Marx, 1978, s. 804)

Změna ekonomického systému podle Marxe povede také ke změně politického systému, společnost bude založena na principech přímé demokracie. Předstupeň vysněné společnosti se stane socialismus, systém řídicí se heslem „každý dle svých možností, každému dle jeho zásluh“. Socialismus vystřídá jeho nástupce komunismus, řídicí se heslem „každý dle svých možností, každému dle jeho potřeb“. Možná je tohle v dnešní době trochu nepředstavitelné, ale proč by nemohla existovat společnost, kde nebude hlavním štěstím člověka něco vlastnit.

4. Lidská povaha a kapitalismus

„Výkon a spotřeba – to jediné se cení

Ve světě v němž snějí o uplatnění

a kdo nevěří na to omámení

moc brzo zjistí že už člověkem není

je jen nástrojem k upotřebení“

(Bondy, [online])

Normy podle nichž funguje společnost, utvářejí charakter svých členů – sociální charakter. (viz. Fromm, 1969). Lidské chování je závislé na společnosti, ve které daný člověk žije. Toto chování se odvíjí a mění v souvislosti s danou společností. Ovšem to, že se lidská povaha mění vzhledem k okolí, ve kterém žije, neznamena, že lidská přirozenost neexistuje.

V první kapitole jsme se zabývali tím, jestli je lidská přirozenost dobrá, nebo špatná. Ještě si musíme ujasnit co je v tomto chápání dobrem a zlem. Dobrem je něco, co lidské bytosti slouží tím, že to uspokojuje její potřeby a podporuje její vývoj, je to tedy například všechno to, co směřuje k zachování rodu, co usnadňuje spolupráci. Zlem by tedy bylo to, co se lidské bytosti přičí a co brzdí její vývoj. Obsah pojmů „zlé“ a „dobré“ se však v různých historických etapách liší. S měnícími podmínkami se mění i lidské potřeby a také společenská morálka.

Dnešní kapitalismus se pochopitelně liší od toho, jaký byl za doby Karla Marxe, tedy člověka, který svým dílem Kapitál velmi podrobně popsal, jak tento systém funguje. Dělníci dnes už nepracují šestnáct hodin a jejich materiální situace se o dost zlepšila. Ovšem podstata systému je stejná. Úzká elita vlastní výrobní prostředky a ostatní jsou nuceni prodávat jim svoji pracovní sílu. Neustálý boj o zisk nutí kapitalisty zaměstnance vykořisťovat. Zastánci kapitalismu hovoří o tom, že kapitalistický systém je pro člověka nejpřirozenější, jediný možný, konečný. Je ale absurdní tvrdit, že chování lidí v kapitalistické společnosti (konkurence, sobectví, hamižnost) je přirozené a instinktivní, uvědomíme-li si, že lidstvo dosáhlo stádia

kapitalismu až dva milióny let po svém vzniku a vezmeme v potaz poznatky získané v předchozích kapitolách. Tedy to, že přirozeností člověka je skupinový život, který je v rozporu s konkurencí, sobectvím, nebo hamižností. Hnací silou kapitalismu, tedy to proč vyrábí, je zisk, ale zisky mohou být tvořeny pouze malou menšinou společnosti, která vlastní kapitál. V kapitalismu samozřejmě neplatí to, že poptávka si vytváří nabídku, ale je tomu přesně naopak, zvláště v dnešní době, kdy na nás útočí podprahové reklamy ze všech stran, tedy nabídka si vytváří poptávku.

Kapitalismus zdaleka není výrazem lidské přirozenosti, pouze využívá lidských vlastností, které znetvořuje, ničí, přetváří. Tím, že pokládá práci za zboží, které je možno koupit, ji odcizuje pracujícím. Tedy odcizuje lidem jednu z jejich nejpřirozenějších složek – tvořivou práci. Práce se nestává prostředkem k vědomému přetváření okolí, k uspokojování kolektivních, či individuálních potřeb, stává se pouze prostředkem k vydělání peněz, které jsou potřeba k přežití. Zaměstnanci ztrácejí kontrolu nad svou prací, stávají se z nich roboti pracující pro kapitalistu, nabízejí své schopnosti kapitalistovi, který je za to odměňuje penězi. Taková práce se stává psychiku i tělo ničící robotou. Výsledkem je to, že člověk stráví přibližně 40 let v práci, kterou nenávidí, nebo jim je lhostejná, která je jen opotřebovává a trápí. Ovšem největší smůlu mají ti, kteří pracovat nemůžou vůbec – nezaměstnaní, propuštění pro nadbytečnost apod. Vztahy mezi pracujícími, rodiči a dětmi, ženami a muži, sexuální a milostné vztahy jsou poškozeny a znetvořeny. Lidé spolu jednají jako s předměty, jako se zbožím, které se používá a s kterým se manipuluje. Přední český sociolog Jan Keller napsal, že práce v kapitalismu funguje na stejném principu jako sex na E55. Člověk nabídne svoji fyzickou, či psychickou sílu a dostane za ni poukázky na konzum – peníze. (srv. Keller, 2005, s.65-66)

Člověk sám sebe prožívá jako zboží. „Živá bytost se stává zbožím na „trhu osobnosti.“ (Fromm, 2001, s.130) Princip trhu osobnosti je stejný jako na trhu zboží. Na jednom se nabízejí k prodeji osobnosti, na druhém zboží. Úspěch, či neúspěch si člověk

vytváří tím, jak pěkné nabízí „balení“. Ovšem člověk musí dokázat prosadit svoji osobnost, konkurentů je mnoho, takže je důležité „umět prodat svou osobnost“. „Člověka neznepokojuje jeho život a štěstí, ale to, jak se stát prodejným.“ (Fromm, 2001, s.136) Cílem tedy je být žádaným za každých podmínek. Mnozí lidé nemají ani svoje ego, nebo ho mění podle principu: „Jsem takový, jak si přejete.“ (srv. Fromm, 2001, s.112) Člověk v dnešní společnosti ztrácí sám sebe, ztrácí svoji identitu – je takový, jaký si přeje, aby byl trh. Kdo je on? Jaká je jeho identita? Žádná. Nebo lépe řečeno, momentálně taková jaká je pro něj nejvýhodnější v té které situaci. Fromm mluví dokonce o „krizi identity“. Která je dle něj vyvolána faktem, že se lidé stávají nástroji, které nemají sebe a jejich identita spočívá na jejich účasti ve velkých firmách, či v systémech byrokracie.

Kapitalismus je „megastroj“ a člověk, který chce být úspěšný v tomto systému, se musí podřít logice tohoto megastroje. Takovýto stroj nemá žádnou hlubokou vazbu ani k sobě samému, ani k jiným živým bytostem. Nelze se pak divit, že se těchto lidí, kteří se podřídili logice megastroje, příliš nedotýkají věci jako např. ekologická katastrofa, nedostatek pitné vody apod. Tyto lidi spíše zajímá to, kde je větší výprodej zboží. Kapitalismus se zakládá na maximální konzumaci zboží a služeb. Tato maximální konzumace logicky nezná a nemůže znát hranic. Chtivost nemůže být nikdy uspokojena. Stejně jako nezná hranic egoismus lidí toužících právě jen po uspokojení jejich potřeb. Znamená to, že člověk je tím více, čím více vlastní. Takovýto člověk musí pociťovat nepřátelství vůči všem ostatním – ke svým zákazníkům, které chce podvést, ke svým konkurentům, které chce zničit a ke svým dělníkům, které chce vykořisťovat. Nikdy tohle nedojde do konce, protože existuje závist vůči těm, kteří mají víc a strach z těch, kteří mají míň. Kapitalismus je nikdy nekončící boj o utržení si co největšího kusu pouze pro sebe. Dnes se nepokládá otázka: Co je dobrého pro člověka, nýbrž: Co je dobrého pro růst systému, co je dobrého pro růst ekonomiky apod. Mnozí se snaží konflikt otupit tím, že se snaží v člověku vytvořit vědomí, že co je dobrého pro systém, je dobrého také pro

společnost. „Tato konstrukce byla podepřena pomocnou konstrukcí, že právě ty kvality, které systém vyžaduje od lidských bytostí – egoismus, sobectví, chtivost -, jsou lidské přirozenosti vrozeny; podporuje je tudíž ne pouze systém, ale sama lidská přirozenost.“ (Fromm, 2001, s.154) Dokonce společnosti, v nichž egoismus a sobectví neexistuje, se považovala za primitivní a jejich členové za dětinské. Vztah člověka k přírodě se stal nepřátelským. Člověk dobývá přírodu a zatahuje ji také do logiky volného trhu.

Podle Fromma jsou charakterové rysy vyvolané kapitalismem patogenní a vytvářejí nemocného člověka, což v důsledku znamená vytváření nemocné společnosti. Radikální humanista a ekonom E. F. Schumacher mluví o tom, že současný sociální řád na nás působí patologicky a lidstvo kráčí vstříc ekonomické katastrofě. Jediným řešením je radikální změna sociálního systému. (srv. Fromm, 2001, s.89-90) Ovšem veřejnost, která je tak sobecky zaměřena pouze na své soukromé zájmy, nevěnuje pozornost ničemu, co překračuje osobní rámec, takže myšlenky na změnu ekonomického a společenského systému bychom u většiny společnosti hledali marně.

Erich Fromm se zabýval mody „mít“ a „být“. V kapitalismu se zdá, že pravou podstatou bytí je vlastnění, ten kdo nic nemá, je tedy nic. Křesťanství, buddhismus i například Karel Marx učili opak. Podle Marxe je přepych stejnou neřestí jako chudoba a že naším cílem by mělo být „být“ více a nikoliv „mít“ více.

V dnešní kapitalistické společnosti se orientace na vlastnění považuje za zakořeněnou v lidské přirozenosti a tudíž nezměnitelnou. Lidé se považují přirozeně za líné, pasivní, že nechtějí pracovat, pokud nejsou poháněni materiálními podněty (nebo strachem z trestu). Toto dogma nikdo nezpochybňuje a proto určuje metody výchovy a práce. (srv. Fromm, 2001, s.132) Ovšem, pohlédneme-li do historie, v některých společenstvích se názor, že sobectví a lenost je přirozené, jevil stejně nereálný jako se momentálně jeví jeho opak nám. Podle Fromma máme hluboce zakořeněnou touhu být: vyjadřovat své schopnosti, být aktivní, mít vztah k ostatním, uniknout z vězení sobectví. Podle něj jsou však podmínkou pro

rozvoj tohoto modu „být“ následující faktory: nezávislost, svoboda a přítomnost kritického rozumu. „Bytí vyžaduje vzdát se vlastní egocentričnosti a sobectví, nebo řečeno slovy mystiků – stát se prázdným a chudým.“ (Fromm, 2001, s.135)

Fromm podává argumenty pro své tvrzení o tom, že lidé jsou přirozeně aktivní a tvořiví. Tedy zároveň i argumenty, které ukazují, že člověk v kapitalismu žije v rozporu se sebou samým. Těmito argumenty jsou údaje o výsledcích různých zkoumání:

1. *Údaje o chování zvířat. Experimenty a přímá pozorování ukazují, že mnoho živočišných druhů přijímá obtížné úkoly s radostí, dokonce i když jim není nabízena žádná materiální odměna.*

2. *Neurofyziologické experimenty dokazují, že aktivita je nervovým buňkám vlastní.*

3. *Dětské chování. Poslední studie ukazují schopnost a potřebu kojenců odpovídat aktivně na složité podněty – to je zjištění protikladné Freudově domněnce, že kojeneček prožívá vnější podněty jako ohrožení a že k odstranění ohrožení mobilizuje svou agresivitu.*

4. *Chování při učení. Mnoho studií dokládá, že dítě a dospívající jsou líní, neboť učební látka je jim podávána suše a nezáživně, takže nevzbudí jejich vlastní zájem; jakmile zmizí nátlak a nuda a látka se podává živě, mobilizuje se pozoruhodná aktivita a iniciativa.*

5. *Chování při práci. Klasický experiment E. Maya předvedl, že dokonce i práce, která je sama o sobě nudná, se stává zajímavou, jestliže dělníci vědí, že se účastní experimentu, který je veden živým a talentovaným člověkem, jenž dokáže probudit jejich zvědavost a účast. Totéž se ukázalo v řadě továren v Evropě i v USA. Podle manažerského stereotypu dělníci ve skutečnosti nemají zájem aktivně se zúčastnit; chtějí jenom vyšší mzdy, a proto by podíl na zisku mohl být podnětem pro vyšší produktivitu práce, ale ne pro účast dělníků. Samozřejmě že manažeři mají pravdu vzhledem k metodám práce, které nabízejí; zkušenost ukázala – a přesvědčila nemálo manažerů – , že pokud dělníci mohou být opravdu aktivní, zodpovědní a informovaní o své pracovní roli,*

z dřívějších dělníků bez zájmu se značně změní a ukáží pozoruhodný stupeň vynalézavosti, aktivity, představitosti a uspokojení.

6. Řadu údajů lze nalézt ve společenském a politickém životě. (Fromm, 2001, s.200-2001)

„Společnost, jejímiž principy jsou získávání, zisk a majetek, produkuje sociální charakter orientovaný na vlastnictví, a jestliže se takový převládající vzorec vytvoří, nikdo nechce být stranou nebo dokonce být vyvržen; aby člověk zabránil tomuto riziku, přizpůsobuje se většině, s níž má společný jen vzájemný antagonismus.“ (Fromm, 2001, s.202) V důsledku vládnoucího postoje sobectví se vládnoucí v současné společnosti domnívají, nebo chtějí se domnívat, že lidé mohou být motivováni pouze příslibem materiálních výhod, tj. odměnou, a že žádný člověk nebude reagovat na apely k solidaritě a spravedlnosti. Proto jsou tyto apely vzácné a je ztracena příležitost pozorovat možné výsledky takových apelů. Karel Marx píše: „Vše..., co ti národní ekonom ubírá na tvém životě a lidství, to vše ti nahradí v penězích a bohatství...“ (Marx, citováno dle: Karel Marx. [online]) Jsem to co mám – to je charakteristika bytí v současné společnosti.

Co může vyřešit tento stav? Co může vyvrátit domnělou představu o lidech jako egoistech toužících sobecky jen po uspokojení svých zájmů? Domnívám se, stejně jako Fromm, že tento stav může vyřešit pouze změna sociálně-ekonomické struktury. Potom se snad lidé přesvědčí, že uplácení není jedinou a správnou cestou k ovlivňování lidí.

Ve společnosti, kde by převažoval charakter s moderním bytím, by nemělo soukromé vlastnictví emoční důležitost. Nikdo by nepotřeboval mít něco, aby se z toho mohl radovat, nebo používat. Více lidí by mohlo sdílet potěšení z téhož předmětu, protože nikdo by nepotřeboval, nebo nechtěl – jako podmínku pro své potěšení – ho mít. Soukromé vlastnictví nyní považujeme za zcela přirozené, ovšem pohlédneme-li do historie, tak zjistíme, že je spíše výjimkou než pravidlem.

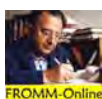
V současné společnosti je to přání získávat a zvětšovat majetek. Lidé jsou obdivováni a závidí si. Ti co mají málo vzhlíží k těm co mají víc a pohrdavě se dívají na ty, co mají míň. Největší potěšení podle Fromma ovšem nespočívá ve vlastnění materiálních věcí, ale ve vlastnění živých bytostí. Muž, který se ustanoví do role „hlavy rodiny“ vychází z přesvědčení, že je nadřazen své ženě a také svým dětem. „Kruh je nekonečný a začarovaný: manžel vykořisťuje svou manželku, ta vykořisťuje malé děti, dospívající chlapci se pak připojují k starším mužům, aby vykořisťovali ženy, atd.“ (Fromm, 2001, s.89) Patriarchát trval dle Fromma šest nebo sedm tisíc let a v některých zemích, společnostech, či rodinách přetrvává dodnes ve větší, či menší míře. Pomalu však našťěstí ustupuje díky ženské emancipaci.

To, že kapitalistická společnost stojí na principech odporující lidské podstatě, tvoří se ve společnosti spoustu negativních jevů (viz. další kapitoly).

4.1. Odcizení člověka: charakteristický jev v kapitalistické společnosti

Odcizení přírodě, odcizení jiným lidem, odcizení výsledkům své vlastní práce, odcizení sama sobě – to je čtverý rozměr odcizení, jež se utváří v hierarchické společnosti, jakou je i společnost s kapitalistickým výrobním způsobem.

Všem předmětům, vytvořeným lidskou činností, předchází představa, kterou máme v mysli, než se pouštíme do výroby daného předmětu. Výroba je tedy realizací našich myšlenek a našich přání, produktem naší práce jsme tedy v podstatě my sami, pomocí práce se realizujeme. Přetváříme přírodní produkt v kulturní předmět. Náš výrobek je částí našeho „já“, je tím co jsem si sám vytvořil v mysli a přeměnou přírodních produktů zhotovil. Kdo tedy tvoří? Kdo se zasloužil o zhotovení předmětu? To bylo moje „já“ a přetvořený přírodní materiál. V tom co vyrobíme shledáváme sami sebe, ve výrobku je kromě přírody i kus mého „já“. „Každá práce je vaším vlastním, vámi podepsaným portrétem.“(Sprenger, citováno dle: e-

citáty [online]) Touto tvořivou činností také utváříme sami sebe, působení je tedy oboustranné. Plyne z toho tedy to, že člověk je myslící a tvořivou bytostí. Nutno však říci, že netvořím jen pro uspokojení svých potřeb, ale pro uspokojení potřeb svého společenství, protože jiní lidé tohoto společenství tvoří např. nástroje na výrobu pro mou činnost. Mezi mnou a druhými lidmi se tedy vytváří vztah vzájemné pomoci a spolupráce, vytváří se mezi námi pozitivní vztah, díky tomu, že já pracuji pro společenství a společenství pracuje pro mě. Když například tesař vyrábí stůl, nevyrábí ho sám, používá spoustu nástrojů, např. kladivo, které vyrobili jiní lidé, a v těchto nástrojích, jak už jsme si řekli je kromě materiálu i to naše „já“. Při výrobě nějakého předmětu, tedy nejsem jenom já, jsou zde přítomni všichni lidé, kteří vyrobili nástroje, která já používám. Jsme tedy spjati i s jinými lidmi. (viz. Valach, 2000)

Spolupráce nám usnadňuje život, řekl bych, že spolupráce je právě podmínkou lidského života (nejenom lidského, ale podmínkou života všech živočichů). Ovšem jaký charakter má spolupráce v kapitalistické výrobě? Marx dokonce říkal, že právě tato spolupráce je trvale neudržitelný rozpor v kapitalistickém systému. Spolupráce mezi dělníky a mezi např. úředníky probíhá, ovšem na jakém principu? Je tato spolupráce dobrovolná a svobodná? Je tato spolupráce důsledkem vlastních potřeb těchto pracovníků? Ne, není. Spolupráce je vynucena uměle, pracující vytváří výrobky, ke kterým nemají žádný vztah a vytváří je protože to po nich vyžaduje jejich šéf, nebo majitel firmy. O tom co budou vyrábět a jak nemají možnost rozhodovat.

Připomíná to Hegelovu dialektiku pána a raba. Dělník je podřízen majiteli firmy, stává se námezdním pracujícím. Tento dělník tedy nejedná ze své vůle, na počátku práce není svobodné rozhodnutí jednajícího (raba), ale potřeba majitele (pána). Jak jsme si řekli na začátku: výrobě všech předmětů předchází představa. Představa předchází i v tomto případě, ovšem tuto představu má majitel (pán), ale vykonává ji dělník (rab). Dělník se podrobuje majitelově vůli, podřizuje se mu, přijímá jeho myšlenky. Jeho činnost

není svobodná, vlastně to není jeho činnost, vykonává ji, protože to od něj požaduje jeho pán. Jeho schopnost samostatné a tvůrčí práce je zotročena. Je zotročena podstata člověka, jeho činnost již není žádnou realizací jeho myšlenek a přání. Vůle pána vstupuje do vědomí raba a proto se může rabovi zdát, že mnohdy jedná svobodně. Jenže rab svobodně nejedná, pracuje pro pána, tato práce je pána, není realizací myšlenek a přání raba, ale pána. Rabovy předměty nepatří jemu samotnému, ve vyrobených předmětech je pánovo „já“ a přírodní zdroj. Rabovy myšlenky už nepatří jemu samému, ale patří pánovi, byly mu odcizeny. Člověk se stává cizím sám sobě. Myšlení a tvořivá práce jsou pro svobodného člověka prostředky k uskutečnění sama sebe jako tvořivé a svobodné bytosti a vůbec pro zachování života. Jaký pak může být vztah raba k jeho práci? Takovou odcizenou práci rab nesnáší, protože jejím prostřednictvím nerealizuje své myšlenky a přání. Ve výsledcích své práce vidí rab pouze důkaz svého otroctví. „Dělníkova práce se stává něčím, co je vůči němu vnější, co existuje vně jeho, nezávisle na něm a jako něco jemu cizího, a co vůči němu začíná vystupovat jako samostatná moc; život, který do předmětu vnesl, se obrací proti němu jako nepřátelský a cizí.“ (Marx, citováno dle: Wheen, 2007, s.56)

Jak jsem již říkal, při svobodné tvořivé činnosti jsme spjati s přírodou a druhými lidmi. Ovšem pokud jsou nám odcizeny výsledky naší práce, jsou nám odcizováni druzí lidé, příroda a také my sami sobě. Jak napsal Karel Marx: „Čím méně jsi, čím méně projevuješ svůj život, tím více své odcizené bytosti hromadíš.“ (Marx, citováno dle: Karel Marx. [online]) V odcizené aktivitě, nebo práci, jak říká Fromm, neprožívám sebe jako jednající subjekt své činnosti. Místo toho prožívám výsledek své aktivity jako něco co je odloučené ode mne a co stojí nade mnou a proti mně. V odcizené práci nejedná ve skutečnosti „já“. Opakem je tvořivá práce, jenž je vlastní lidské přirozenosti: „V neodcizené aktivitě sebe prožívám jako subjekt své aktivity. Neodcizená aktivita je procesem rození, vytvářím něco a zůstávám ve vztahu k tomu, co vytvářím.“ (Fromm, 2001, s.113)

Toto čtveré odcizení je důsledkem ovládnutí člověka člověkem. Prací člověk neustále tvoří sám sebe, v případě otrocké práce se neustále tvoří odcizený člověk. „Mezi námi a druhými stojí naše otroctví, ať již pracujeme pro pána, či máme chvíli volna. Člověk totiž nemůže být jiný, když je po většinu svého času v práci, a pak zase jiný, když po několik málo zbývajících hodin přijde domů.“ (Valach, 2000, s. 248) „Sám volný čas nemůže práci zachránit, naopak s ní padá a pro většinu lidí může nabýt smyslu teprve tehdy, když má smysl práce...“ (Reisman, 2007, s. 334-335) Nejlépe to vystihuje Maxim Gorkij, který říká: „Komu je práce radostí, pro toho je život štěstím.“ (Gorkij, citováno dle: Maxim Gorkij. [online]) Fromm píše, že se nám zdá, že v hodinách volna máme určitou svobodnou volbu, ale: „...obvykle svůj volný čas organizujeme stejně jako svou práci. Anebo proti tyranství času protestujeme absolutní leností. Tím, že nic neděláme, jen neposloucháme příkazy času, máme iluzi, že jsme svobodní...“ (Fromm, 2001, s.89)

Toto čtveré odcizení má mnoho negativních důsledků. Odcizenému člověku stačí pouze jeho fyzické přežití. Touží tedy jen po tom, co mu přinese uspokojení fyzických potřeb. Stává se tedy pouhým konzumentem. Takovému odcizenému člověku se stává vše ostatní kromě jeho konzumních potřeb lhostejné. Například příroda je pro něj pouze prostředek pro uspokojování jeho potřeb. Takový člověk je na tom hodně špatně s navazováním intimních vztahů k druhým lidem, proto tedy taková krize v současné rodině. Ovšem odcizený člověk má problém s navazováním jakýchkoliv kladných vztahů vůči jiným lidem, proto tolik násilí ve společnosti, vzrůstání totalitních a autoritářských ideologií apod. Odcizený člověk proto nehledá uspokojení ve spojení se s jinými lidmi do přátelského, či intimního vztahu. Takovýto člověk hledá uspokojení v bezduché zábavě, konzumu a hromadění majetku. Frommovou rétorikou proto můžeme říct, že se u něj rozvíjí modus „mít“.

4.2. Konzumní společnost

Konzumování vysvětluje Fromm jako formu vlastnění, která se dá navléct na rovnici: jsem = co mám a co konzumuji. Současná společnost je založena na získávání majetku a vytváření zisku, je pak tedy logické, že většina lidí považuje modus vlastnění za nejpřirozenější, nebo jediný přijatelný způsob života. Těžištěm ve spotřebovávání je nyní nakupování pro „vyhazování“ – využít, zneužít a zahodit, koupit si nové. Není tomu tak jenom s neživými předměty, tento model se stává v konzumní společnosti modelem univerzálním, použitelným i pro mezilidské vztahy. Nakupující člověk někdy nemá radost z toho, že koupil věc, která se mu líbí a která mu přinese potěšení, ale že „udělal dobrý obchod“, že nakoupil ve výprodeji novou lednici, přestože neměl v plánu novou kupovat.

Fromm konstatoval, že konzumování je nejdůležitější formou vlastnění v kapitalistické společnosti. Mentalita tohoto systému nutí lidi k tomu, aby konzumovali stále více, protože to co jednou už zkonsumovali je přestává uspokojovat. Pocit hlubokého odcizení zažívá snad každý kdo pracuje v hierarchických a obrovských podnicích, kde se stává pouhou pracovní silou, kde je organizace řízena shora a kde se ztrácí individualita. Kde je každý jen nahraditelnou součástí obrovské mašinerie. Podle Jana Kellera se jedná o naprosté odosobnění. Naopak konzum umožňuje právě vybrat si zboží, které je „ušito“ přímo na přání zákazníka. Velké organizace a firmy jsou charakteristické svou nepřehledností a cizotou. Naopak ve světě konzumu jsou respektována všechna zákazníkova přání.

Keller má nesporně pravdu v tom, že takovýto svět konzumu slouží jako útulek ve světě, který nám nahání hrůzu. Opravdu se jeví jako přirozený a logický způsob jakési ochrany před odosobnělou prací a před nedostatkem zážitků, nemožností vyjadřovat svou tvořivost a fantazii, své přání. Proto tolik lidí sleduje seriály pokleslé úrovně apod. Přijít domů z práce, zapnout si televizi a pasivně sledovat nenáročné primitivní seriály, či „zábavné“ show. Otrocká práce nás zbavuje tvůrčí činnosti – nemůžu tvořit, budu teda sedět v

křesle a pasivně sledovat televizi, nebo číst o příbězích celebrit. Kellerovi se jeví velmi logické, že lidé dávají přednost konzumování, tedy Frommovu modu „mít“ před „být“ k tomuto postoji mají dobré důvody, které si nemusí ani uvědomovat. Systém ve kterém žijí jim umožňuje mít pod kontrolou právě jenom konzumní statky. Ekonomika i politika kapitalistické společnosti funguje způsobem, který neumožňuje participaci, nebo kontrolu všech obyvatel. Nanejvýš poskytne těkavou iluzi kontroly, jako např. volby atd.. Konzum se tedy dá chápat jako přirozený způsob obrany před centralizovanou politickou i ekonomickou mocí. Nelze lidi moralizovat, poučovat, nebo přesvědčovat. Pouze kompenzují svoji malost v obrovské kapitalistické mašinérii.

Ovšem tento konzumní útulek je útulkem pouze iluzorním. Konzumní chování více posiluje moc ekonomických i politických center. Pokud budeme chtít po lidech, aby konzumních rituálů zanechali, nepomůže nějaké moralizování. To co skutečně pomůže, může být jen změna jak ekonomické, tak politické struktury. „Ve společnosti, která je odrazem neprůhledností, se nenechají připravit o útulné ostrůvky konzumního štěstí, kde vše má každou chvíli zcela novou vůni, nenapodobitelnou chuť a je také hebké na dotek. To v kanceláři většina z nich nemá.“ (Keller, 2005, s.76) Konzumace zboží, která se neustále vnucuje všudypřítomnou reklamou je neustále více a více vzrůstající. Tento fakt vyhovuje pochopitelně držitelům ekonomické moci, tedy majitelům podniků, tak držitelům moci politické (ovšem ekonomická a politická moc spolu úzce souvisí, kdo má moc ekonomickou, má i moc politickou), protože materiální blahobyť zajišťuje loajalitu a nezájem občanů o politiku. Jediný, komu nevyhovuje konzum, je příroda.

Ovšem příroda se ozvat umí. V podobě například skleníkového efektu a s ním souvisejícím globálním oteplováním. Máme tu tedy další problém. Problém trochu zjednoduším do následující postupky: kapitalismus vytváří konzumerství, které vytváří ekologické problémy. Jsme svědci stále vzrůstajících nebezpečných látek v ovzduší a oceánech. Zkorumpovaná politická moc řídící se

nikoliv zájmy občanů (je v zájmu každého občana žít v prostředí, jež neohrožuje jeho zdraví). Jaká bude planeta, takový bude náš život na ní. Centralizovaná vláda lidí nad lidmi neumožňuje participovat na moci, lidé tedy nemůžou ani rozhodovat o tom, co se děje v místě jejich bydliště. (viz. Biehl, 2003) nýbrž zájmy vlastnických elit takovéto fakta neřeší. Jsou sympatické ekologické organizace a výzvy k ekologickému chování, jakým je např. třídění odpadu. To je jen první krok. Mnohem důležitější problém tkví ovšem jinde a hlouběji. Opět jde o strukturu společnosti. Centralizovaná moc hájí zájmy nadnárodních korporací, jejichž vlastníci jednájí pouze logikou individuálního prospěchu. Pokud by lidé měli možnost demokraticky rozhodovat o problémech, jež se jich týkají, např. zda má být postavena v místě jejich bydliště továrna produkující velké množství škodlivých látek do ovzduší či řek, určitě by provoz takové továrny nedovolili. Jenže vlastníci nadnárodních korporací nemají samozřejmě s lokalitou, kde stojí továrna žádný vztah. Jejich firma je nadnárodní a je na hony vzdálena místě jejich bydliště. Jako příklad takovéto nadnárodní korporace můžu uvést McDonalds, jež je i symbolem globálního kapitalismu a devastace přírody. Jen pro ilustraci: v Kostarice a Guatemale je ročně zlikvidováno 50 až 70 tisíc hektarů lesa na chov dobytku, jejichž maso je vyvezeno pro potřeby rychlého stravování v občerstvovnách McDonalds. (srv. Keller, 2005, s.77)

4.3. Válka jako jedna z forem konkurence na poli volného trhu

Válečné konflikty mezi státy nejsou nic jiného než jedním z mnoha přirozených jevů v kapitalismu. Válka je pouze jednou z forem konkurenčního boje na tomto poli tzv. volného trhu. Nejde o nic jiného, než o jednu z forem boje o maximalizaci soukromého zisku. „Válka je dána samotnou podstatou kapitalistického systému.“ (Valach, [online]) Dobře to také vystihuje Erich Fromm: „...dokud se budou národy skládat z jedinců, jejichž hlavní motivací je vlastnění a chtivost, nemohou se vyhnout válkám.“ (Fromm, 2001, s.89) Války jsou také výnosným byznysem pro zbrojařské korporace, které

dodávají zbraně do oblastí, kde se válčí. Morálka jde před obchodem stranou, pak není problém prodávat zbraně, kde válčí dětští vojáci. Vždyť uzavřeli výnosný obchod, proč se ohlížet na nějaké morální zásady – logika kapitalismu si to nepřeje.

Už Imanuel Kant věděl, že války jsou možné pouze v tom případě, že náklady na válku platí někdo jiný, než kdo o samotné válce rozhoduje (viz. Kant, 1999). Tedy vládnoucí posílají vojsko do válek a vojenské náklady platí z daní občanů, zisky ovšem shrábnou vládnoucí a finanční elity.

Jinou formou války, kterou zažíváme každodenně je třídní boj, jenž je také podstatou kapitalistického systému. V dnešním západním světě není tak viditelný, jako byl například v době průmyslové revoluce a těsně po ní, ale to neznamená, že neexistuje. Je zmírněný, z části existencí sociálních států a také dostatkem všeho zboží. Ale stále existují ti, kteří rozhodují a kteří vlastní a ti, kteří pracují pro ty kteří vlastní a poslouchají ty, kteří rozhodují.

4.4. Neonacismus - bunkr před kapitalistickou mocí

Jedním z virtuálních bunkrů před megalomanskou mocí je konzum, další poněkud relativně nebezpečnější formou útulku (použijí-li toto Kellerovo slovo) je nacionalismus a nacismus, který se rodí jako virtuální domov (srv. Keller, 2001, s.56-57). Je jím hlavně z důvodu hierarchické struktury, pocitu bezmoci a útlaku a ztráty identity. Člověk tedy potřebuje kompenzovat svoji bezmoc vlastní nadřazeností a přimknutí se k alespoň virtuální skupině, čímž je národ. K neonacismu se často uchylují lidé, jejichž život je plný útlaku a vykořisťování, tedy nejčastěji dělníci, nikoliv však kvůli nižší inteligenci (míra inteligence nijak nesouvisí s politickým přesvědčením, jako důkaz může posloužit např. Filosof Martin Heidegger, který byl přesvědčeným nacistou, nebo spousta německých právníků a lékařů na straně nacismu), ale právě kvůli potřebě kompenzovat si někde svoji malost – tato ideologie poskytne dělníkovi sebevědomí, které mu v hierarchické struktuře v zaměstnání chybí – „jsi bílý, jsi nadřazená rasa“.

K neonacismu se rovněž hlásí lidé, o které nebylo dostatečně materiálně, či hlavně citově postaráno – děti z rodin, ve kterých to nefungovalo apod.. Abych ukázal na další souvislost kapitalismu s nacismem (kapitalismus je rovněž jako nacismus založen na principu, že silnější jedinec vyhrává a ti slabí musí ustoupit stranou) musím zmínit situaci ve třicátých letech minulého století, kdy v Německu kapitalisté finančně podporovali nacisty, protože ti jim zajistili to, že se dělníci nedají na stranu levice a že tedy nepřijdou o zisky ze svých podniků. (viz. James, 1998) Pryč se poděly řeči liberálů o minimální roli státu, ale alespoň ukázali, že jediné oč jim jde jsou výše jejich kont. Když je kapitalistická společnost v krizi, hodí se jí i pro své udržení fašismus. Marxisté, a to jim dám určitě za pravdu, mluví o fašismu jako o krizovém stupni kapitalismu. Samotná strana NSDAP měla v názvu „dělnická“ pouze proto, aby na svoji stranu získala i hlasy dělníků. Hitler pouze potřeboval zamezit třídnímu boji, zamezit vzniku třídního vědomí, tak masově z peněz buržoazie propagoval ideu národní identity. Stejně tak mylné bylo označení „národní socialismus“, tento režim neměl se socialismem společného vůbec nic.

Problém neonacismu nemůže zmizet, dokud nezmizí třídní společnost. Fyzickým násilím, nebo osvětovou činností lze neonacismus pouze potlačit, ale nikdy ho nedokáže zlikvidovat úplně. Problém je opět zakořeněn hlouběji, na což se ale neupozorňuje. Neexistují žádné národní zájmy, ale zájmy třídní. Národ je pouhá abstrakce, která se hodí vládnoucím v době krizí.

5. Šance alternativ

*„Žádné války, žádné švindly, nic takového,
chceme nový svět, svět podle přání svého;
neboť život je krásný, a květiny voní,
země oddychuje novou, vlahou radostí
a nám zástupům zastesklo se dnes po ní.
Dost dlouho dřeli jsme se na tu buržoazní chásku,
dost dlouho hromadili jsme jim do kapes dukáty
a neměli jsme ani kdy vyjít na procházku
do Stromovky, kde voní fialky, bezy, akáty
a vzácné exotické květiny pro buržoazní nosy.“*
(Seifert, s.100-101)

„Říše svobody se začíná ve skutečnosti teprve tam, kde se přestává pracovat pod tlakem nouze a vnější účelnosti; podle povahy věcí tedy leží mimo sféru materiální výroby. Jako se musí s přírodou potýkat divoch, aby uspokojoval své potřeby, aby uchoval a reprodukoval svůj život, musí se s ní potýkat i civilizovaný člověk a musí to dělat ve všech společenských formách a za všech možných způsobů výroby. S tím, jak se člověk vyvíjí, roste i tato říše přírodní nutnosti, protože rostou i potřeby; ale zároveň se rozšiřují výrobní síly, které uspokojí tyto potřeby. Svoboda v této oblasti může být pouze v tom, že zespolečenštělý člověk, sdružení výrobců řídí tuto svou výměnu látek s přírodou racionálně, podřizují jí své společné kontrole, místo aby ji byli ovládáni jako slepou silou; uskutečňují ji s nejmenším vynaložením sil a za podmínek, které jsou jejich lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejadekvátnější. Ale přesto to spadá stále do říše nutnosti. Za ní začíná rozvoj lidských sil, který je sám sobě účelem, pravá říše svobody, která však může vykvést jen na této říši nezbytnosti jako na své základně...“ (Marx, 1954, s.335-336)

Pokud odsuzují kapitalistický systém, protože je člověku nepřirozený, měl bych tedy hovořit i o tom, jaké uspořádání společnosti by bylo člověku vlastní. Tedy to, čím by měl být kapitalismus nahrazen.

Pokud je člověku přirozená kolektivní spolupráce, svoboda a solidarita, mělo by společenské uspořádání být takové, aby rozvíjelo tyto lidské vlastnosti. Anarchosyndikalista Noam Chomsky je také přesvědčen o tom, že přirozeností jedince je tvořivost a vůle spolupracovat, avšak neprojevuje se tato přirozenost díky tomu, že je vytlačována uspořádáním společnosti a jejími donucovacími institucemi. Chomsky píše: „...pokud platí – a já věřím, že platí – že základním prvkem lidské přirozenosti je potřeba tvůrčí práce, tvůrčího zkoumání, svobodné tvorby bez jakéhokoliv omezujícího dopadu donucovacích institucí, pak to ovšem znamená, že rozumná společnost by měla maximalizovat možnost pro realizaci této základní lidské vlastnosti. To znamená pokusit se překonat prvky represe, útlaku, destrukce a donucování, které existují v jakékoliv současné společnosti, například v té naší, jako pozůstatek minulosti.“ (Elders, Foucault, Chomsky, s.45-46) Uspořádání, které by bylo zbaveno útlaku a represe, musí být samosprávná společnost založena na přímé demokracii, společnost taková, kde nebude vykořisťování práce a kde si lidé budou o svých záležitostech rozhodovat sami zdola.

Přechod od kapitalismu k jiné formě uspořádání není pochopitelně snadný a nestane se ze dne na den. Také je velmi důležité, aby ke změně společnosti došlo samotnou společností. Žádný vůdce nás nemůže osvobodit, potom by se nejednalo o osvobození. Již Karel Marx psal, že „Osvobození dělnické třídy musí být jen dílem dělnické třídy samé.“(Marx, Engels, 1951, s.11) Taková změna se může uskutečnit jedině, pokud bude společnost složena z jedinců, kteří budou chtít tuto společenskou změnu provést, tedy ve společnosti, kdy jedinci budou znát své sociální zájmy a budou „uvědomějí“ k tomu společnost změnit. Erich Fromm píše: „...nová společnost může být uskutečněna pouze tehdy, jestliže dojde k hluboké změně v lidském srdci...“ (Fromm, 2001, s.155) Charakter individua a sociálně-ekonomická struktura jsou na sobě vzájemně závislé. Charakter individua je utvářen charakterem sociálně-ekonomické struktury, která je ovšem tvořena právě těmito

jednotlivými individui s tímto charakterem. Tyto charaktery individua tedy posilují stabilitu té které sociální či ekonomické struktury, nebo naopak může působit „...jako dynamit, který míří k rozlomení sociální struktury.“ (Fromm, 2001, s.156) A to v případě, kdy dojde ke změně charakteru individuí, kteří tvoří společnost a právě tento charakter je v rozporu s charakterem společenského či ekonomického uspořádání. Pak dochází k revoluci. Vyjadřuje to i Karel Marx, ovšem v jakési předpovědi: „Centralisace výrobních prostředků a zespolečnění práce dosahují bodu, kdy se jim kapitalistický obal stává nesnesitelným. Obal puká. Odbíjí hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastňováni.“ (Marx, 1954, s.804)

Sociální charakter, tedy jakýsi souhrn charakterů individuí dané společnosti, spolu se sociální strukturou nejsou statické, nýbrž procesem. Pokud lidé sami změni sociální a kulturní strukturu, znamená to, že i jejich vnitřní charakter byl v rozporu s minulou strukturou. Opakem může být to, kdy se nějaká elita zasadí o svržení elity jiné, typickým příkladem může být již zmíněná ruská revoluce, pod vedením Lenina a Trockého. Kdy se změnila jen omítka, to podstatné zůstalo, zůstal silně autoritářský systém založený na kultu osobnosti (Lenina, později Stalina) skrývající se za humanitními hesly o svobodě, rovnosti a solidaritě. Souhlasím s Erichem Frommem, který načrtává základní body pro spravedlivou a svobodnou společnost:

7. výroba musí sloužit skutečným potřebám lidí a nikoliv požadavkům ekonomického systému;

8. mezi lidmi a přírodou musí být ustaven nový vztah, vztah kooperace, nikoliv vykořisťování;

9. vzájemný antagonismus musí být nahrazen solidaritou;

10. cílem sociálního uspořádání musí být lidské blaho a zabránění jeho opaku;

11. je třeba usilovat nikoliv o maximální konzum, ale o zdravý konzum, který podporuje blaho;

12. individuum musí být aktivním, nikoliv pasivním účastníkem společenského života. (Fromm, 2001, s.185-186)

Avšak tyto body jsou dosti obecnými a můžou být i nic neříkající. Společnost, která by vycházela z lidské přirozenosti, by musela splňovat podmínky, které by tuto lidskou přirozenost rozvíjely. Jestliže kapitalismus, systém založený na hierarchii a vykořisťování v nás vytváří egoismus, je třeba usilovat o svobodnou společnost založenou na svobodě, rovnosti a účasti lidu na věcech veřejných. Hierarchii sociálních vztahů musí nahradit rovnost a solidarita. Konkurence musí nahradit vzájemná spolupráce apod. Nejsem však dogmatikem, abych přesně popisoval, jak má alternativa ke kapitalismu vypadat. Nakonec lidé se stejně musí osvobodit sami, nikdo jiný to za ně neudělá. Nejdůležitější je však o alternativě vyvolat diskuzi a nežít v přesvědčení, že žijeme v nejlepším možném světě. Pokud však má jít o skutečnou alternativu ke kapitalismu, jakožto třídní a hierarchické společnosti a alternativě všech jiných autoritářských systémů, jako fašismus, nebo bolševiky nastolený režim, měla by fungovat na principech svobodné samosprávy – tedy, že každý se může přímo, nebo prostřednictvím úkolovaných a kdykoliv odvolatelných zástupců podílet na rozhodování záležitostí, jež se jej týkají. Organizace ekonomiky musí uspokojovat potřeby většiny, nikoliv sloužit k zisku úzké skupiny. Bylo by hloupé chtít hledat stále nové, lepší a morálnější politiky. Člověk do politiky třeba vstupuje s ambicemi změnit věci k lepšímu, ale brzy pozná jak chutná moc. Je důležité, aby se lidé organizovali sami, bez přítomnosti vyšších autorit a centrální moci. Pokud chtějí hledat stále nové a morálnější vůdce, nikdy je nenajdou. Je třeba zničit svoji lokajskou povahu, nepodceňovat své schopnosti a začít se organizovat na základě rovnosti a svobody. Žádný politik není oprávněn rozhodovat o našich životech. To jsme jenom my samotní.

5.1. Společenská samospráva

Jak jsem nastínil již v předchozí kapitole, svobodná a sociálně spravedlivá společnost řízená lidmi zdola, by měla fungovat na

principu samospráv – územních, výrobních, či spotřebitelských, které by byly koordinovány ve federacích.

Územní samosprávu vytvářejí lidé, kteří žijí na daném území. Samosprávy se vytvářejí na základě již vzniklých obcí, či městských čtvrtí. Tyto místní samosprávy komunikují s jinými samosprávami a koordinace probíhá například v okresních, či regionálních samosprávách, kam je vyslán kdykoliv odvolatelný zástupce s dočasným mandátem. Podobně je tomu u výrobních samospráv. Jedná se o pracoviště, kde lidé vytváří materiální, či duchovní hodnoty. Samosprávný podnik by již nevlastnil, ani nespravoval jeden, či skupina vlastníků. O chodu podniku by rozhodovala podniková shromáždění, opět řízena zezdola formou přímé demokracie. Od např. podnikové rady jednoho podniku až po např. nadregionální hospodářskou radu. Koordinace mezi výrobcí a spotřebiteli by samozřejmě musela probíhat v různých federacích a bez přítomnosti centralizované moci - státu.

Práce v podnicích řízených přímo všemi zaměstnanci by ztratila povahu odcizení a vykořisťování. Také společenský život by znamenal něco jiného, než je tomu dnes, kdy je všem téměř lhostejný život veřejný, právě díky minimální šanci do něj nějak zasáhnout. Pokud by lidé mohli o věcech, které se jich týkají rozhodovat sami, vyřešily by se otázky např. nadměrného ničení životního prostředí apod. Právě díky tomu, že by lidé mohli přímo rozhodovat o tom, co se děje v jejich okolí.

Michael Bakunin, s kterým se v tomto shoduji, píše: „Chcete, aby to vše bylo blahodárné a lidské? Proveďte společenskou revoluci. Postarejte se, aby všechny potřeby se staly vskutku solidární, aby materiální a společenské zájmy každého jednotlivce odpovídaly lidské povinnosti každého jednotlivce. A toho lze dosáhnout pouze jediným způsobem: zničte veškeré instituce nerovnosti; vytvořte hospodářskou a společenskou rovnost všech, a pak se na tomto základě vztyčí svoboda, mravnost, solidární lidskost všech. ...zákon společenské solidarity je neúprosný, a tak chceme-li lidi učinit mravnějšími, neměli bychom se příliš zabývat jejich

svědomím, ale spíše povahou jejich společenské existence.
...především je třeba učinit mravnější samotnou společnost.“

(Bakunin)

Tato kapitola není příliš obsáhlá úmyslně. Není mým úkolem popsat návod na vytvoření lepší společnosti. Lidé se musí osvobodit sami, musí sami přijít na to jak se lépe organizovat, ať už ve společenském životě, či v práci. Bylo by nesprávné přijít s nějakým řešením a lidem ho vnucovat jako jediné správné. Můžu pouze nabídnout určitou možnost, jako inspiraci, nebo jako ukázkou toho, že současné uspořádání nemusí být jediné správné a konečné. Nemyslím si, že během mého života dojde k nějaké výraznější společenské změně k lepšímu. Ale stále vidím smysl v tom „bojovat“ proti kapitalismu a nabízet alternativu. Bojovat proti jevům, které kapitalismus produkuje a nezapomínat na podstatu těchto problémů. Vždyť práva jako osmihodinová pracovní doba, zrovnoprávnění žen apod. byly vybojovány na ulicích a právě těmi, kteří tyto boje nebrali odděleně, ale chápali je jako součástí jednoho boje – boje proti utlačovatelskému systému.

6. Závěr

„Proč otrocky se ukláníš

Do všech čtyř stran?

Proč otrocky se ukláníš,

Vždy stále hloub, vždy stále níž,

Čekaje, až tvůj pán...

Proč otrocky se ukláníš

Do všech čtyř stran?“

(Nezval, s.78)

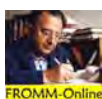
V době psaní této práce se kapitalismus nachází v ekonomické krizi. V tisku se znovu začínají rozebírat Marxovy myšlenky a padají i slova o tom, že kapitalismus nemusí fungovat navždy. Dopady systému mocných opět dopadají nejvíce na bedra těch, kteří za krizi nemůžou – na bedra samotných pracujících, jsou ve velkém vyhazováni z práce, uzavírají se podniky apod. Žijeme v největší finanční krizi od třicátých let dvacátého století. A všichni víme, kam až tato finanční krize tehdy vedla. Finanční krize, která je podle Marxe normální součástí kapitalismu, protože ten funguje na principu sinusoidy - křivky, která stoupá, nebo klesá, není nic nového, kapitalismus zažil spoustu krizí a během těchto krizí se začínají probírat alternativy ke kapitalismu. Proto si myslím, že je dobře, že tato práce je tvořena právě v této době, právě teď je na čase rozpoutat diskuzi o alternativách ke kapitalismu. Ovšem nesmíme zapomínat, že se hovoří i o jiných alternativách ke kapitalismu, než o těch, které jsou rozebrány v poslední kapitole. Svou „alternativu“ nabízí např. u nás i neonacistická Dělnická strana, o které je slyšet čím dál více. Nabízejí jednoduché řešení pro nesnadné problémy a lidé zasažení ekonomickou krizí se jich snadno chytají. Nejde však o skutečnou alternativu, jde pouze o ještě větší omezení našich práv. Marxisté označovali fašismus pouze jako krizové stádium kapitalismu, proto nelze hovořit o skutečné alternativě, rozhodně ne o alternativě ke svobodnější a spravedlivější společnosti. Nakonec známe z historie na jakou stranu se přidala

buržoazie v době poslední velké ekonomické krize. Nebylo to k těm, kteří bojovali za demokratičtější společnost, ale naopak k těm, kteří chtěli jakékoliv náznaky demokracie pohřbít, právě toto jim zajistilo udržení jejich bohatství a privilegií.

Nejde však jenom o tyto (zatím) malé rasistické strany hlásící se k odkazu Třetí říše, jde také o státní aparát, který pomalu, ale jistě omezuje naše práva a utahuje šrouby nesvobody. Od prvního ledna vstoupil v platnost nový zákon, jež posiluje policejní pravomoc, zvyšuje policejní rozpočty, upravuje shromažďovací zákon, zvyšuje se špehování a kontrola našeho soukromí, zakazuje se maskování na demonstracích apod. To všechno pod záminkou naší bezpečnosti.

Ministerstvo vnitra a jiné státní instituce označují podobné názory, jako ty, které jsou uvedeny v této práci za extrémistické a dává je téměř do stejné roviny jako názory propagující fašismus. I toto je znamení toho, že je třeba zpochybňovat kapitalismus a jeho instituce, které nevidí rozdíl mezi totalitním fašistickým státem a mezi samosprávnou, lidmi zdola řízenou společností. Oba tyto neslučitelné postoje politici, či média redukuje na pojem „extremismus“. Je to znamení také toho, že boj za lepší svět ještě neskončil.

7. Seznam pramenů a literatury

- Biehl, Janet. Pozvání do sociální ekologie. Subverze. Praha 2003.
- Bondy, Egon. Dvě léta. Inverze. Praha 1991
- Bondy, Egon. O globalizaci. L. Marek. Brno 2005.
- Bondy, Egon. Šaman. Akropolis. Praha 2006.
- Fromm Erich, Lidské srdce, Mladá Fronta, Praha 1969.
- Fromm, Erich. Mít nebo být. Aurora. Praha 2001.
- Elders, Fons - Focault, Michel – Chomsky, Noam: Člověk, moc a spravedlnost. Praha. Intu, 2005.
- Kant, Immanuel. K věčnému míru. Oikoymenh. Praha 1999.
- Keller, Jan. Až na dno blahobytu. Earthsave. Praha 2005.
- Keller, Jan. Politika s ručením omezeným. Evropský literární klub. Praha 2001.
- Keller, Jan. Vzestup a pád středních vrstev. Sociologické nakladatelství. Praha 2000.
- Koukolík, František. Sociální mozek. Karolinum. Praha 2007.
- Kropotkin, Petr. Anarchistická etika. Votobia. Olomouc 2000.
- Kropotkin, Petr. Pospolitost: vzájemná pomoc. Kniha. Praha 1925.
- Lipovetsky Gilles. Éra prázdnoty. Prostor. Praha 2001.
- Machiavelli, Niccolo. Vladař. XYZ. Praha 2007.
- Marcuse, Herbert. Jednorozměrný člověk. Naše vojsko. Praha 1991.
- Marx, Karel. Kapitál 1. díl. Státní nakladatelství politické literatury. Praha 1954.
- Marx, Karel. Kapitál 2. díl. Státní nakladatelství politické literatury. Praha 1955.
- Marx, Karel, Engels Friedrich. Manifest komunistické strany. Svoboda, Praha 1951.
- Marx, Karel - Engels Bedřich. Spisy 3. Svoboda. Praha 1959.
- Neumann, S.K. Sám nejsi nic. Máj. Praha 1961.
- Nezval, Vítězslav, Chrpy a města. Československý spisovatel. Praha 1955.
- Pool, James. Kdo financoval nástup Hitlera k moci. Práh. Praha 1998.
- Reisman, David. Osamělý dav. Kalich. Praha 2007.

- Seifert, Jaroslav. Samá láska. Akropolis. Praha 2001.
- Valach, Milan. Marxova filosofie dějin. L. Marek. Brno 2005.
- Valach, Milan. Svět na předělu. Doplněk. Brno 2000.
- Voskovec Jiří, Werich Jan. Máme za to. Československý spisovatel. Praha 1990.
- Wheen, Francis. Marxův kapitál. Beta. Praha 2007.

Internetové zdroje

- Bakunin, Michael. Lidé a svoboda. [online] Dostupné z
http://www.csaf.cz/teoria.php?teor_cl=25
- E-citaty. [online] Dostupné z <http://www.e-citaty.cz/kategorie-citatu.php?pozice=200&kategorie=pr%C3%A1ce>
- Egon Bondy. [online] Dostupné z
http://cs.wikipedia.org/wiki/Egon_Bondy
- Karel Marx. [online] Dostupné z http://cs.wikiquote.org/wiki/Karl_Marx
- Kapitalismus. [online] Dostupné z
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kapitalismus>
- Maxim Gorkij. [online] Dostupné z
http://cs.wikipedia.org/wiki/Maxim_Gorkij
- Molyneux, John. Je lidská povaha překážkou socialismu? [online]
Dostupné z
http://www.socsol.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=104&Itemid=396
- Valach, Milan. Gruzie – toto není konec. [online] Dostupné z
<http://www.blisty.cz/art/42094.html>